

**ΕΠΙΝΟΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΑΝΤΙ-ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΥ
ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ**

G

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2024

Παπαγγελόπουλος Ορέστης

Γαλανού Ευσταθία

Επιβλέπων Καθηγητής: Κ. Ντάφλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
Προσεγγίζοντας την έννοια του Δημόσιου Χώρου	8
Ορισμός gentrification	12
ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	13
Προσφορά - Οικονομική Ερμηνεία	15
Ζήτηση-Πολιτισμική Ερμηνεία	17
Κρατική παρέμβαση	19
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ	23
ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ	24
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΕΣ	33
Η Τουριστικοποίηση της Αντίστασης	40
ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ “ΕΠΙΝΟΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ”	43
ΕΠΙΝΟΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙ-ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΥ	47
GRAFFITI	47
LOCKERS	88
Επίλογος	90
EXTRAS	92
Βιβλιογραφία	100

ABSTRACT

Through the experience gained from living the daily life of the neighborhood, in the central area of Athens we attempted in this work to define the concept of space and to record, all those strategies that are used in the effort to transform and redefine the image of the neighborhood. So we attempt to record those systematic actions that pushed sections of the population out of their homes, and replace them with others with higher incomes in order to create better profit prospects for all involved entrepreneurs. We have tried to summarize the phenomenon of gentrification, once again, to show our concern, but also to focus on some actions that could change the course of events or delay the phenomenon, but also to show a form of reaction on the part of those who are displaced.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μέσα από την εμπειρία που αποκτήσαμε βιώνοντας την καθημερινότητα της γειτονιάς, επιχειρήσαμε στη συγκεκριμένη εργασία, να προσδιορίσουμε την έννοια του χώρου και να καταγράψουμε, όλες εκείνες τις στρατηγικές που αξιοποιούνται στην προσπάθεια μετασχηματισμού και επαναπροσδιορισμού της εικόνας της γειτονιάς. Θελήσαμε δηλαδή, να καταγράψουμε τις μεθοδευμένες εκείνες ενέργειες, που ωθούν τμήματα του πληθυσμού να εγκαταλείψουν τους χώρους κατοίκησης τους, και να αντικατασταθούν από άλλους που ουσιαστικά δημιουργούσαν καλύτερες προοπτικές κέρδους για όλους τους εμπλεκόμενους. Επιχειρήσαμε να περιγράψουμε με λίγα λόγια το φαινόμενο του gentrification, για άλλη μία φορά, για να καταδείξουμε την ανησυχία μας, αλλά και να εστιάσουμε σε κάποιες δράσεις, που θα μπορούσαν, να αλλιάξουν την πορεία των γεγονότων ή να καθυστερήσουν το φαινόμενο, αλλά και για να φανεί μια μορφή αντίδρασης από την πλευρά αυτών που εκτοπίζονται.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη πορεία του χρόνου, έχει παγιωθεί η αντίληψη ότι η φυσιογνωμία των πόλεων είναι συνακόλουθη των επιλογών που γίνονται είτε από τους κατοίκους τους, είτε από κάποια κέντρα εξουσίας που επιθυμούν για ιδιοτελείς σκοπούς να παρέμβουν και να αλλοιώσουν τη φυσιογνωμία του αστικού ιστού.

Σε αυτή τη λογική, τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε κ εμείς μια αλλαγή στη καθημερινότητα των γειτονιών μας. Αλλαγή που συντελείται είτε με γρήγορους ρυθμούς, είτε με αργούς, ωστόσο μιλάμε για μία διαδικασία, η οποία βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη, που ενώ υποθέτεις ότι κάποια στιγμή μπορεί τα δεδομένα να τροποποιηθούν, τείνει να παγιωθεί.

Ετσι λοιπον, οι γειτονιές στις οποίες κινούμαστε, στο κεντρο της πόλης, έγιναν ένα πεδίο μετεξέλιξης όπου όλοι οι ενδιαφερόμενοι παράγοντες, απευθύνονται αποκλειστικά σε ένα κοινό από το οποίο υπάρχει προσδοκία, ότι θα φέρει κέρδος στο επιχειρηματικό κεφάλαιο, αλλά και στο ίδιο το κράτος, το οποίο ανά περιπτώσεις χρησιμοποιεί και τις δυνάμεις καταστολής, προκειμένου να υπηρετήσει επιχειρηματικά συμφέροντα.

Βρισκόμαστε μπροστά σε μία κατάσταση, που το κέντρο της πόλης, που παρουσιάζοταν ως «βρώμικο» και απλησίαστο, τώρα πια θεωρείται, κινούμενο στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση, σαν ο πιο προσεληκυστικός χώρος διασκέδασης. Στη διαμόρφωση αυτής της εικόνας, σημαντικό ρόλο έχουν και οι καλλιτέχνες που η παρουσία τους συμβάλλει αναμφίβολα στην αναβάθμιση του χώρου, δίνοντας του ουσιαστικά μια πιο “ανανεωμένη” μορφή κουλτούρας.

Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι αυτή η κατάσταση απευθύνεται και στους τουρίστες της πόλης, που δελεάζονται από τη παραπάνω κατάσταση, ψάχνοντας την διαφορετική τουριστική εμπειρία, καταλήγοντας σε επιλογές έξω από τις συνηθισμένες.

Μπροστά σε αυτή τη προοπτική και καταγράφοντας και τον δικό μας προβληματισμό για την εικόνα των γειτονιών, σαν άτομα που υπάρχουν καθημερινά στη πόλη, πιστεύουμε ότι θα μπορούσαμε να δρομολογήσουμε κάποιες δράσεις αντίδρασης στο φαινόμενο του “εξευγενισμού”.

Προσεγγίζοντας την έννοια του Δημόσιου Χώρου

Πριν προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε ανάλυση, είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί η έννοια του δημόσιου χώρου, ο τρόπος λειτουργίας του και ο ρόλος του στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των πόλεων.

Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε την έννοια του “δημόσιου χώρου” θα πρέπει από την αρχή να ξεκαθαρίσουμε ότι υπάρχουν πολλές πτυχές, που πολλές φορές είναι αλληλοεξαρτώμενες. Στην κοινή αντίληψη, ο δημόσιος χώρος προσδιορίζεται σαν περιοχική προσβάσιμη σε όλους, σε αντιδιαστολή με τον ιδιωτικό χώρο. Εκείνο που πρέπει ωστόσο να επισημανθεί, είναι ότι ο δημόσιος χώρος πολλές φορές είναι αντίστοιχος του κοινωνικού, πολιτισμικού, και πολιτικού ιστού της κοινωνίας.

Από αυτήν την άποψη, η έννοια του δημόσιου χώρου δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, αλλά γίνεται ένας διαπολιτισμικός χώρος με πολλές σημασίες αλλά και συμβολισμούς, αφού είναι ο χώρος στον οποίο συναντώνται διαφορετικές κοινότητες, συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση της κοινωνικής του ταυτότητας. Συνυπόκειτο, ο δημόσιος χώρος αντιπροσωπεύει έναν τύπο διαμόρφωσης, εξουσίας αλλά και κοινωνικής διαμονής στο πλαίσιο της συναίνεσης. Συμπερασματικά, ο δημόσιος χώρος δε διαμορφώνεται αποκλειστικά από την αρχιτεκτονική του δομή, αλλά και από την κοινωνική συνθήκη που επικρατεί στο χώρο.

Από αυτήν την άποψη, ο δημόσιος χώρος, γίνεται ένα πεδίο αντιπαράθεσης της κυρίαρχης κουλτούρας σε σχέση με εκείνους που βρίσκονται αρχικά σε αυτό το χώρο. Στόχος είναι η προοπτική επικράτησης και η ικανοποίηση συγκεκριμένων, κυρίως οικονομικών συμφερόντων. Όπως αναφέρει ενδεικτικά η Ε. Μίχα στο έργο της «Η μαζική κουλτούρα και οι σύγχρονες ερμηνείες του δημόσιου χώρου»: *«Ιστορικά ο «δημόσιος» χώρος ελέγχεται, οροθετείται και ερμηνεύεται από την κυρίαρχη κοινωνική τάξη — είτε πρόκειται για ολιγαρχία, μοναρχία, δικτατορία, είτε για «τον λευκό άνδρα της ανώτερης τάξης» — σε μια περιορισμένα δημοκρατική κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση η επικρατούσα κοινωνική τάξη χρησιμοποιεί τον δημόσιο χώρο ως μέσο απόκτησης δύναμης και εξουσίας, αποκλείοντας από αυτόν τις πιο αδύναμες ομάδες. Έτσι η κυρίαρχη αντίληψη για το δημόσιο, βασισμένη σε μία σειρά από αποκλεισμούς —απόρροια όχι μόνο κοινωνικών ιεραρχιών αλλά και ρατσιστικών ή άλλων αντιλήψεων, πολιτικών αποφάσεων κ.ο.κ.— στην ουσία δεν αναγνωρίζει ως αναγκαίο κριτήριο του δημόσιου τη*

αρχή της γενικής πρόσβασης.»

Στην ιστορία ανάπτυξης των δυτικών πόλεων η συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας και η διάκρισή της από την ιδιωτική, καθορίζονται από δίκτυο συβάσεων (κανόνων και αξιών) το οποίο σε γενικές γραμμές εγκαθιδρύεται από την εκάστοτε κυρίαρχη κοινωνική τάξη. Όμως και ο συλλογισμός αυτός δεν είναι απόλυτος, καθώς τα ζητήματα της πόλης αποτελούν διαρκές διακύβευμα κοινωνικοπολιτικών αγώνων, οι οποίοι κάθε φορά συντελούν στην αμφισβήτηση και στον επαναπροσδιορισμό της ερμηνείας του δημόσιου χώρου.»

Καταληκτικά σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, παρακάτω αναφέρεται: «Ο σύγχρονος δημόσιος χώρος είναι στην ουσία το πεδίο στο οποίο εγκαθιδρύεται και νομιμοποιείται η διχοτόμηση της πόλης. Είναι ο ενδιάμεσος εκείνος κόσμος ο οποίος, έχοντας χάσει τη δύναμη του «να συγκεντρώνει, να συνδέει και να διαχωρίζει» τους ανθρώπους μεταβάλλεται σταδιακά σε χώρο που ευδοκμούν οι αντιγνώμιες, οι αναμφισβήτητες αντιλήψεις, η σταθερότητα και η επανάληψη. Η «δυσιαδική πόλη»¹, με άλλα λόγια, είναι συνέπεια της ετερονομίας που οδηγεί και περισσότερο χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνομαστε το χώρο και λειτουργούμε μέσα σε αυτόν.»

Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, είναι αναγκαίο να προσδιορίσουμε τη σχέση του δημόσιου χώρου και της αστικής κουλτούρας. Το ερώτημα που προκύπτει είναι, εάν ένας ανοιχτός και προσβάσιμος σε όλους δημόσιος χώρος κάνει αποδεκτή την αποδοχή της εξέλιξης, της πολυπλοκότητας και διαφορετικότητας ως στοιχείο της κάθε κοινωνίας. Μέσα από τον τρόπο που βλέπει ο καθένας τον διπλανό του και το πως διαχειρίζεται τη μνήμη του, προκύπτουν τα ερωτήματα που θέτει στις καθιερωμένες πολιτισμικές σημασίες και τελικά τη σημασία που έχει

---

1 Στον ένα πόλο της «δυσιαδικής πόλης» [M.Castells 1994] βρίσκονται οι κατασκευασμένες «κοινότητες». Περιοχές δηλαδή που θωρακίζονται και «αναβαθμίζονται» για να μοιάζουν ασφαλείς, αισθητικά ευχάριστες και κυρίως αποστειρωμένες από τα σύγχρονα προβλήματα: χώροι ευταξίας και σταθερότητας, καταφύγια από κινδύνους αλλά και από ό,τι δεν ταιριάζει στο (επινοημένο) παραδοσιακό πρότυπο· χώροι μονοσήμαντοι αλλά αληθοφανείς, που ισχυροποιούν τελικά την ψευδαίσθηση της κοινότητας και της ταυτότητας. Στην άλλη πλευρά του δίπολου βρίσκεται ό,τι έχει αποκλειστεί από τις κατασκευασμένες «κοινότητες». Έτσι τα σύγχρονα προβλήματα δεν εξαλείφονται, όπως επίσης επιβιώνει και το «διαφορετικό», οι «άλλες» ταυτότητες, οι ανατρεπτικές ιδέες και οι μη δεδομένες σημασίες. Περιθωριοποιημένα όμως στην άλλη «άκρη» της πόλης, και υπό το πρίσμα της «εδαφικής» αντίληψης, μοιάζει να συμπληρώνουν απλά την αρμονία του συστήματος. (Ε. Μίχα 2006)

για τον ίδιο η ιστορία της πόλης του.

Η κουλτούρα, λοιπόν, σηματοδοτεί την ατομική εκμάθηση, την καλλιτεχνική έκφραση και την πρόσβαση στα πολιτιστικά δρώμενα, ενώ παλιά ήταν προνόμιο συγκεκριμένων τάξεων, τώρα πια έχει κυρίαρχη θέση στο σύνολο του πληθυσμού. Μέσα από αυτήν τη λογική, η κουλτούρα έγινε μέσον για κοινωνική βελτίωση, με συνακόλουθο στα χέρια της αναπτυσσόμενης αστικής τάξης να αποκτήσει την αξία "όπλου", που δίνει τη δυνατότητα να κερδίσει κανείς μια πιο υψηλή θέση στη κοινωνία. (Arendt,1972). Όπως επισημαίνεται από την Ε. Μίχα: *«Ενταγμένες στο πλαίσιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, οι επιχειρήσεις αυτές γίνονται σύντομα φορείς της εδραιωμένης από την ανώτερη τάξη κουλτούρας και των όποιων μετασχηματισμών είχε αυτή υποστεί στο στενό περιθώριο που άφηγε η διαδικασία αφομοίωσης της από τα αναδυόμενα αστικά στρώματα. Η λεγόμενη δηλαδή «βιομηχανία της κουλτούρας» αφενός συνδέεται με την ανάπτυξη της μεσαίας τάξης, αφετέρου όμως ενσωματώνει ένα σταθερό σύστημα σημασιών κληρονομημένο από την αριστοκρατία του 18ου αιώνα.»*

Με τη μετεξέλιξη αυτή, και τη γενικευμένη προσέγγιση γύρω από τη κουλτούρα της πόλης, προέκυψε η διαδικασία εμπορευματοποίησης της κουλτούρας, δηλαδή η ανάπτυξη των επιχειρήσεων παραγωγής και διάδοσης ιδεών, που είχε σαν τελικό στόχο ακόμη και τη χειραγώγηση των ανθρώπων από τη δημόσια σφαίρα επιρροής. Όπως αναφέρεται ενδεικτικά η Ε. Μίχα: *« Χωρίς λοιπόν να λησμονεί κανείς τη συνεισφορά της αστικής κουλτούρας στη διαμόρφωση και διάδοση ιδεών και αντιλήψεων, όπως και στην ενδυνάμωση πολιτικών και κοινωνικών αγώνων, μπορεί να σταθεί σε ορισμένες επισημάνσεις για τις συγκυρίες που οδήγησαν στην εμπορευματοποίηση της και τη σταδιακή εγκαθίδρυση και επικράτηση του «στατικού» συστήματός σημασιών που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό και σήμερα το δημόσιο χώρο.»*

Μέσα από τη διαδικασία προσαρμογής και επαναπροσαρμογής των χώρων, είτε αυτοί είναι ιδιωτικοί είτε δημόσιοι, τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε εξέλιξη μια οργανωμένη προσπάθεια αλλαγής της χρήσης του κέντρου πόλεων. Το γεγονός αυτό, παρουσιάζεται σαν μία θετική παρέμβαση και αλλαγή που αποβλέπει στον επαναπροσδιορισμό των στόχων της διαμόρφωσης του αστικού κέντρου, σαν μια συντονισμένη προσπάθεια αναβάθμισής του.

Ωστόσο, το γεγονός αυτό προϋποθέτει την αλλοίωση της πληθυσμιακής και κοινωνικής σύνθεσης του κέντρου που εμφανίζεται με την μα-

ζική μετακίνηση πληθυσμών κυρίως των κατώτερων κοινωνικών και οικονομικών στρωμάτων. Μάλιστα, η μετακίνηση αυτή συνδέεται και με την ταυτόχρονη εγκατάσταση άλλων πληθυσμιακών ομάδων, διαφορετικού προφανώς χαρακτήρα, στους ίδιους χώρους. Συνακόλουθα αυτή η κατάσταση δυσκολεύει την πρόσβαση στη κατοικία, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την αλληλαγή της εικόνας των κέντρων των πόλεων.

Αυτή η προσπάθεια βρίσκεται σε αδιάκοπη ροή, αφού στόχος είναι ο εξευγενισμός του αστικού κέντρου, είτε πραγματικού, είτε πλασματικού. Η ουσία, ωστόσο, δεν αλλάζει, γιατί όλα αυτά σχετίζονται με τη στέγαση.

Εξυπακούεται ότι στο σημείο αυτό διατυπώνονται διαφορετικές απόψεις και εκτιμήσεις σχετικά με την καινούρια δυναμική των πόλεων, αλλά και τη δυναμική των επιμέρους γειτονιών της. Είναι μια διαδικασία που βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη, αφού στοχεύει στην μεταμόρφωση της κοινωνικής δομής -κυρίως των κεντρικών περιοχών των πόλεων- με τα συνακόλουθα αποτελέσματα στην ζωή των κατοίκων, αφού η αλληλαγή χρήσης συνεπάγεται και την αλληλαγή των πληθυσμιακών ομάδων, και ο καινούριος σχεδιασμός στοχεύει στην προσέληψη εισοδηματικά ευκατάστατου πληθυσμού.

Ορισμός gentrification

Σύμφωνα με την διεθνή βιβλιογραφία αναφερόμαστε στην μεταμο-
ντέρνα μετεξέλιξη και δημιουργία νέων μορφών - χώρων στο αστικό
τοπίο, που συνδέεται άμεσα με την μετεξέλιξη της οικονομίας.

Οι πρώτες αναφορές του όρου εντοπίζονται σε πόλεις της Μεγάλης
Βρετανίας, των Η.Π.Α. και της Αυστραλίας. Πρόκειται για μια διαδικα-
σία που ξεκίνησε το 1960. Ο όρος όμως επινοήθηκε το 1964 από την
κοινωνιολόγο Ruth Glass σε μία προσπάθεια της να περιγράψει ό,τι
συνέβαινε την περίοδο εκείνη στο West End του Λονδίνου. Αργότερα,
συγκεκριμένα το 1982, ο Αμερικανός γεωγράφος Neil Smith θα χρη-
σιμοποιήσει αυτόν τον όρο για να επισημάνει τη διαδικασία σύμφωνα
με την οποία οι γειτονιές της εργατικής τάξης αναμορφώνονται σε με-
σοαστικούς χώρους κατοικιών, κάτι που στη συνέχεια αποτέλεσε μια
πάγια σχεδιασμένη πρακτική. Από την άλλη, το 1984 ο Chris Hamnett
προσδιόρισε το φαινόμενο σαν εισβολή των μεσαίων ή κάπως υψηλό-
τερων εισοδημάτων στις εργατικές γειτονιές, εκτοπίζοντας τους προ-
γούμενους κατοίκους.

Αξίζει να αναφερθεί ότι το 1987 η Sharon Zukin ορίζει το φαινόμενο
σαν μετατροπή κάποιων εργατικών περιοχών, που βρίσκονται στο πε-
ριθώριο, σε περιοχές κατοικίας των μεσαίων στρωμάτων, παρατηρώ-
ντας ότι οι σημαντικότερες διαφορές σε σχέση με την αλλαγή της ροής
κατοικίας έχει να κάνει με μια εκτεταμένη και συστηματική προσπάθεια
που εμφανίζεται σε όλες τις μεγάλες πόλεις του κόσμου. Σύμφωνα με
τον Marcuse το gentrification προκύπτει όταν νέοι κάτοικοι,-αναφέρε-
ται, κυρίως σε νέους λευκούς επαγγελματίες ανωτέρου επιπέδου με
ανώτερη εκπαίδευση- αντικαθιστούν παλιότερους κατοίκους χαμηλού
εισοδήματος, είτε πρόκειται για εργάτες, μετανάστες ή ηλικιωμένους,
που εμφανίζονται "παράταιρα" στη νέα μορφή της πόλης, που προφα-
νώς επιχειρείται να δρομολογηθεί.

Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε τον όρο στα ελληνικά, εμφανίζεται
ένας σημαντικός βαθμός δυσκολίας, αφού στα διάφορα κείμενα υπάρ-
χουν πολλοί όροι που ουσιαστικά σηματοδοτούν ενδεχόμενες διαφο-
ρετικές οπτικές μέσα από τις οποίες επιχειρείται η παρουσίαση του
φαινομένου. Έτσι, εμφανίζεται ο όρος " αναβάθμιση ", " εξωραϊσμός
", αλλαγή κυρίως ο όρος " ανάπλαση ". Οι όροι φαίνεται να έχουν θετικό
πρόσημο, αφού ξεκινούν στη βάση της διαπίστωσης ότι οι υπό συζήτη-
ση περιοχές είναι ήδη υποβαθμισμένες, και συνεπώς με τον καινούριο

σχεδιασμό πρόκειται να βελτιωθεί η εικόνα τους.

Καταληκτικά, η λέξη *gentrification* σημαίνει εξευγενισμό, κάτι που υποδηλώνει την πρόθεση εκείνων που παρεμβαίνουν να αλλάξουν προς το υποτιθέμενο καλύτερο την μορφή των συγκεκριμένων περιοχών, έστω και αν σε πολλές περιπτώσεις το αποτέλεσμα μπορεί να είναι και αμφιλεγόμενο, αφού υπάρχουν πολλές απόψεις σχετικά με το τι είναι θετικό για την εικόνα μιας πόλης.

ΕΡΜΗΝΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Είναι προφανές ότι στο φαινόμενο δεν μπορεί να υπάρχει μόνο μία ερμηνεία, γι' αυτό και εμφανίζονται αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις. Για την ανάλυση του φαινομένου ο κάθε ερευνητής χρησιμοποιεί κυρίως την εμπειρία που υπάρχει σε κάθε χώρα, γιατί προφανώς, όσο κι αν η κεντρική ιδέα μοιάζει, ο σχεδιασμός από χώρα σε χώρα διαφέρει.

Υπάρχουν δύο κεντρικές θεωρίες, εννοείται με όλες τις αναγκαίες γενικεύσεις. Αναφερόμαστε στα μοντέλα εκείνα που ψάχνουν απαντήσεις στα οικονομικά και πολιτισμικά στοιχεία, ή βασίζονται στην τρέχουσα ορολογία της αγοράς, δηλαδή στη προσφορά και στη ζήτηση. Κάτι που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι οι επιπτώσεις του φαινομένου είναι παγκόσμιες, αφού συνδέεται με την κυκλοφορία του κεφαλαίου, σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και τις πολιτισμικές ανταλλαγές.

Συγκεκριμενοποιώντας το, αναφερόμαστε στη σχολή της προσφοράς με βασικό εκπρόσωπο της Neil Smith και τη σχολή της ζήτησης με τους θεωρητικούς Damaris Rose (1984) και David Ley (1996). Σ' αυτές τις δύο θεωρίες υπάρχει και μία τρίτη που συνθέτει τα οικονομικά και τα πολιτισμικά στοιχεία αναφέροντας ως σημαντική την κρατική παρέμβαση (Σουα 2011).

Στην προσπάθεια ερμηνείας του φαινομένου από οικονομικής απόψεως, αναφερόμαστε στην επιχειρούμενη χαρτογράφηση των εσωτερικών οικονομικών διαδικασιών της πόλης. Η προσπάθεια αυτή κινείται σε δύο κύκλους, αφού όπως υπάρχει το στάδιο της επένδυσης υπάρχει και εκείνο της από – επένδυσης, που σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες δημιουργεί προϋποθέσεις κέρδους από κτηματομεσιτικές δραστηριότητες, και σε συνδυασμό με το πολιτισμικό υπόβαθρο, αυτές οι

κερδοσκοπικές τακτικές κινούνται στα όρια της νομιμότητας.

Από πολιτισμικής θεώρησης, το φαινόμενο φαίνεται να είναι μια επιλογή των ανώτερων εισοδηματικών ομάδων για να κατοικήσουν στο κέντρο των πόλεων για λόγους ευκολίας. Αυτή η τάση δημιουργεί καινούριες συνθήκες στην αγορά ακινήτων προκειμένου να καλυφθούν οι νέες μορφές ζήτησης. Καταληκτικά, η πολιτισμική ερμηνεία βάζει στο κέντρο των ενδιαφερόντων της σε σχέση με το *gentrification* τα αυξημένα εισοδήματα και την κοινωνική συμπεριφορά των εύρωστων οικονομικά στρωμάτων. Στο σημείο αυτό προστίθεται και η μεταβλητή της κρατικής παρέμβασης.

Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η χαρακτηριστική περιγραφή που κάνουν ο Hart και ο Negri (2009) σχετικά με την εξέλιξη του φαινομένου: “Φτωχοί καλλιτέχνες μετακομίζουν σε γειτονιές με χαμηλές αξίες περιουσιών, επειδή δε μπορούν να αντέξουν οικονομικά κάτι άλλο, και επιπρόσθετα, παράγοντας την τέχνη τους, διαμορφώνουν ένα νέο αστικό τοπίο. Οι αξίες των ακινήτων ανεβαίνουν καθώς οι δραστηριότητες τους κάνουν τη γειτονιά διανοητικά ενισχυμένη, πολιτιστικά δυναμική και μοδάτη. Αυτή ακριβώς η βελτίωση έχει ως αποτέλεσμα οι καλλιτέχνες να μη μπορούν να αντέξουν πλέον οικονομικά να ζουν εκεί και να πρέπει να μετακομίσουν αλλού. Έπειτα, πλούσιοι μετακομίζουν και σιγά σιγά η γειτονιά χάνει τον πνευματικό και πολιτιστικό χαρακτήρα της και γίνεται βαρετή και άγονη”.

Είναι προφανές ότι η περιγραφή αυτή φανερώνει ότι οι μετέχοντες στο *gentrification* είναι τόσο εκείνοι που θεωρούνται ταξικοί εχθροί παραδοσιακά, δηλαδή οι πλούσιοι και οι φτωχοί κάτοικοι της πόλης, από την άλλη ωστόσο εμπλέκονται και στοιχεία κουλτούρας, κοινωνικής συνεργασίας, αισθητικής και *lifestyle*. (Hart και Negri, 2009). Η θεωρητική βάση λοιπόν έχει να κάνει με μία συντονισμένη προσπάθεια διαφοροποίησης της πληθυσμιακής σύνθεσης της συγκεκριμένης γειτονιάς με την απομάκρυνση των οικονομικά ασθενέστερων, και την προσέλκυση εύπορων κοινωνικών στρωμάτων με μοναδικό κίνητρο το κέρδος των επιχειρηματιών που αναλαμβάνουν τον εξωραϊσμό της, αδιαφορώντας για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό σώμα της συγκεκριμένης περιοχής χαρακτηρίζοντας και προβάλλοντας την δράση τους αυτή σαν προσπάθεια αναβάθμισης και βελτίωσης.

Προσφορά - Οικονομική Ερμηνεία

Προσεγγίζοντας την οικονομική θεωρία, αρχικά πρέπει να επισημάσουμε την θέση που έχει αναπτυχθεί από μαρξιστές γεωγράφους με κυριότερο τον Neil Smith (1996). Υποστήριζε ότι στις καπιταλιστικές οικονομίες των πόλεων οι αξίες των ακινήτων στις περισσότερες περιπτώσεις είναι πολύ υψηλότερες απ' ό τι το κόστος κατασκευής τους. Θεωρούσε ότι αυτό είχε να κάνει με την προσφορά και ζήτηση στον τομέα της αγοράς ακινήτων.

Συνακόλουθα, η σχολή της προσφοράς επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στον τρόπο που παράγεται ο χώρος στην πόλη, άρα το φαινόμενο gentrification ερμηνεύεται από τον τρόπο συμπεριφοράς των ιδιοκτητών αλλά και των επενδυτών γης. Κάνει δηλαδή ουσιαστικά λόγο για διαφορά στη γαιοπρόσοδο².

Σε μια πρώτη ανάγνωση η άποψη του Smith αναφέρεται κυρίως στον τρόπο με τον οποίο παράγεται ο αστικός χώρος και ψάχνει την ερμηνεία στη βάση του οικονομικού συστήματος, δηλαδή στην αγορά των ακινήτων και στο γεγονός ότι οι πόλεις συνήθως χαρακτηρίζονται από μία άνιση χωρική ανάπτυξη.

Συγκεκριμενοποιώντας την άποψη αυτή, ξεκαθαρίζεται ότι τα ενοίκια συνδέονται και με την τιμή της γης (Hart και Negri 2009). Υποστηρίζεται δηλαδή η άποψη, ότι αυτό εκφράζει στον καπιταλιστικό τρόπο σκέψης, καταλήγοντας ότι αυτό είναι βασική αιτία της άνισης ανάπτυξης, το στοιχείο αυτό προκαλεί ανισότητες και στο εσωτερικό των πόλεων. Υποστηρίζεται δηλαδή, ότι οι κεντρικές περιοχές, στις οποίες συγκεντρώνονται βιομηχανικές και εμπορικές χρήσεις, αυτές υποβαθμίζονται και έτσι προκαλείται μια αρνητική εικόνα για κάποιες ενώ κάποιες άλλες μπαίνουν στο δρόμο της ανάπτυξης. Αυτό έχει σαν συνέπεια τα μεσαία και ανώτερα αστικά στρώματα να κινούνται προς τα εκεί για μια καινούρια εγκατάσταση.

Σύμφωνα με την άποψη του Smith το γεγονός αυτό, δημιουργεί ένα χάσμα γαιοπροσόδου στις υποβαθμισμένες περιοχές, υπάρχει δηλαδή μία διαφορά ανάμεσα στην πραγματική γαιοπρόσοδο που ισχύει την συγκεκριμένη χρονική στιγμή και για τις συγκεκριμένες χρήσεις της

---

² Η τιμή για τη χρήση της γης ισούται με τα έσοδα μείον τα έξοδα στα οποία συμπεριλαμβάνονται τόσο το "λογικό κέρδος" όσο και το κόστος από την μεταφορά των προϊόντων στην αγορά.

γης και από αυτή που μπορεί να είναι το προσδοκώμενο κέρδος, την στιγμή που θα αλληλάξουν τις συνθήκες εκμετάλλευσης των ίδιων χώρων.

Συνακόλουθα, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα νέο φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από μαζικές επενδύσεις – real estate κεφαλαίου σε ακίνητα και γη στις περιοχές που έχουν υποβαθμιστεί, άρα κατά βάση είναι φθηνές περιοχές και υπάρχει μεγάλη προσδοκία κέρδους. Αναγκαία συνθήκη για να επιτευχθεί ο στόχος των επενδύσεων στις υποβαθμισμένες φθηνές περιοχές είναι η ολοκληρωθεί η διαδικασία της απαξίωσης τους. Αυτό θα ήταν αφετηρία για καινούριες επενδύσεις.

Με βάση αυτή την προοπτική είναι αυτονόητο ότι οι επενδύσεις αυτές θα οδηγήσουν στην αύξηση του μέσου όρου των ενοικίων, μία αύξηση που είναι λογικό να υποχρεώνει τους περισσότερους από τους κατοίκους, κυρίως αυτούς που νοικιάζουν, να φύγουν, την ίδια στιγμή που αντικαθίστανται από άτομα της μεσαίας και ανώτερης τάξης που προφανώς είναι σε θέση να ανταποκριθούν στα υψηλότερα ενοίκια, αλλά και σε επιχειρήσεις που επιθυμούν να διεισδύσουν στην περιοχή, στοχεύοντας στην καινούρια πελατεία που εμφανίζεται εκεί. Είναι σαφές ότι με βάση αυτές τις μεταβολές η ανθρωπογεωγραφία της περιοχής αλληλάζει ριζικά και έτσι ο χαρακτήρας της περιοχής επαναπροσδιορίζεται.

Συμπερασματικά ο Smith έχει την πεποίθηση ότι η δύναμη του gentrification έχει να κάνει με την προσπάθεια αποκόμισης κέρδους από τον αστικό χώρο. Συνδέει δηλαδή το φαινόμενο με την ροή επενδύσεων ή και απο-επενδύσεων στο χώρο της πόλης, που στηρίζονται σε καινούριες στρατηγικές των κτηματομεσιτών για την αποκόμιση κέρδους στο ευρύτερο μέλλον. Με βάση αυτή τη λογική το φαινόμενο του gentrification εμφανίζεται τη στιγμή που οι συνθήκες επιτρέπουν μια διαδικασία απο-επένδυσης στην περιοχή, που μπορεί ωστόσο να έχει μία συμβολική αξία αλλά κυρίως μια κεντρική θέση στη δομή της πόλης.

Όπως ήταν λογικό, η θεωρία αυτή βρέθηκε στο στόχαστρο κριτικής, στη λογική ότι αφήνει ελάχιστα περιθώρια ελευθερίας για τις προτιμήσεις του καταναλωτή (Knox και Pinch, 2009). Έτσι, δρομολογήθηκε μία άλλη οπτική που επιχειρεί να αναλύσει το gentrification από την πλευρά της ζήτησης εστιάζοντας την ερμηνεία του φαινομένου με βάση τα καταναλωτικά πρότυπα, τις πολιτισμικές επιλογές που παράγει ο αστικός χώρος και επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο που γίνεται η διαχείριση των περιοχών που έχουν μπει στη διαδικασία της υποβάθμισης.

Ζήτηση-Πολιτισμική Ερμηνεία

Η θεωρία της ζήτησης – πολιτισμική ερμηνεία επιχειρεί να περιγράψει το φαινόμενο μέσα από τη δραστηριοποίηση και τον τρόπο που λειτουργούν τα υποκείμενα οι λεγόμενοι *gentrifiers*. Η θεώρηση αυτή εκφράζεται κυρίως στο έργο του David Ley, ο οποίος θεωρεί ότι δεν είναι η έννοια της προσφοράς που ενεργοποιεί τους μηχανισμούς του *gentrification*, αλλά αυτό της ζήτησης, το ενδιαφέρον δηλαδή που εκδηλώνεται για πρώην βιομηχανικούς ή παρακμιακούς χώρους με διαφορετικό περιβάλλον και την ατμόσφαιρα της λαϊκής γειτονιάς, που ορισμένοι της αποδίδουν και μια αίσθηση “εξωτισμού”. Συνακόλουθα, η θεωρία της ζήτησης υποστηρίζει ότι μέσω του φαινομένου του *gentrification* εκφράζονται στο χώρο οι μεταβολές στην οικονομική βάση μίας περιοχής, όταν από βιομηχανική μεταπίπτει στον τομέα των υπηρεσιών. Αυτό συντελεί στις αναδιαρθρώσεις στην αγορά εργασίας, στοιχείο που μεταβάλλει και τα καθημερινά πρότυπα κατανάλωσης. (Αλεξανδρή, 2015) .

Σημαντικός παράγοντας στον μετασχηματισμό κάποιων περιοχών σχετίζεται και με άτομα – φορείς πολιτισμικού κεφαλαίου όπως ενδεικτικά αναφερόμαστε στην λεγόμενη “δημιουργική τάξη” (Hamnett, 1984). Αυτή η νέα μεσαία τάξη που έχει πολιτισμικό προσανατολισμό και περιλαμβάνει καλλιτέχνες, *designers*, διανοούμενους μπορεί να μη διαθέτει υψηλό εισόδημα, αλλά αποτελεί σίγουρα φορέα πολιτισμικού κεφαλαίου που προβάλλει πολιτισμικές και καταναλωτικές αξίες και εκφράζει τάσεις που έρχονται σε σύγκρουση με τα κυρίαρχα πρότυπα. Αναφερόμαστε στους καλλιτέχνες που μετακινούνται κυρίως προς αυτές τις περιοχές, αφού δέλεαρ είναι οι γειτονίες που είναι “κακόφημες” όπου κυριαρχούν τα πολυπολιτισμικά χαρακτηριστικά και εκφράζεται η διαφορετικότητα. Προφανώς οι λόγοι είναι και οικονομικοί λόγω των χαμηλών ενοικιών.

Είναι προφανές, ότι όλοι αυτοί που είναι εκφραστές μιας διαφοροποιημένης κατανάλωσης, θα προτιμούσαν να εργαστούν ή να κατοικήσουν σε “υποβαθμισμένες” γειτονίες του κέντρου ή σε εργατικές συνοικίες, αντί να επιλέξουν τα προάστια που συνήθως είναι σύμβολο ευημερίας της μεσαίας τάξης.

Η παρουσία τους εκεί δίνει στον “κακόφημο” αστικό χώρο μία άλλη διάσταση, αφού προσελκύει και άλλους με παρόμοια ενδιαφέροντα αλλά και ανθρώπους που θέλουν να επικυρώσουν με την επιλογή

τους την επιστροφή στο κέντρο, αφού στην αντίληψη τους είναι και τα προτεινόμενα σχέδια “ανάπλησης και εξωραϊσμού” που τα συνδέουν με επενδύσεις στο real estate. Συνακόλουθα, η μετατροπή αυτή του πολιτισμικού κεφαλαίου με βάση τα καινούρια οικονομικά δεδομένα ενοχλεί τους παλαιότερους κατοίκους, οι οποίοι δεν συμφωνούν με το καινούριο χαρακτήρα της περιοχής, και αισθάνονται ότι δε μπορούν να συγχρωτίζονται με τους καινούριους κατοίκους. Κυρίως όμως επηρεάζονται από την υπερβολική αύξηση της τιμής των ενοικίων, αφού η αυξημένη ζήτηση φέρνει αναγκαστικά τους προηγούμενους κατοίκους μπροστά στην ανάγκη να εγκαταλείψουν την περιοχή. Στη πρακτική εφαρμογή του, αυτό φέρνει μία αλλαγή στο χαρακτήρα της γειτονιάς, που πριν ήταν περισσότερο διανοητικός, είχε δηλαδή ένα σημαντικό πολιτιστικό δυναμικό αντίστοιχα τώρα αλλιάζοντας η χρήση της περιοχής, εμφανίζονται εστιατόρια, μπαρ, κτλ., μεταβάλλοντας το χαρακτήρα της αφού έχει πια οικονομικό προσανατολισμό και αυτό ανεβάζει την αξία των ακινήτων.

Η νέα μορφή της γειτονιάς συνδέεται περισσότερο με τις αξίες της κατανάλωσης και όχι της παραγωγής. Μάλιστα, εδώ πρέπει να προσθέσουμε ότι σύμφωνα με τον Ley, το καλλιτεχνικό κεφάλαιο μιας περιοχής είναι ικανό να δημιουργήσει σημαντική οικονομική αξία, εξαιτίας της εμπορευματοποίησής του. Έτσι το κτηματικό κεφάλαιο επενδύει με στόχο ένα άλλο κοινό που προέρχεται από τη μεσαία και ανώτερη τάξη, αφού τον ενδιαφέρουν τα κέρδη με βάση τις νέες συνθήκες (Μουκούλης, 2007).

Καταληκτικά βρισκόμαστε μπροστά σε μία καινούρια κατάσταση, όπου το κέντρο βάρους της γειτονιάς στηρίζεται περισσότερο σε οικονομικά δεδομένα, οι καλλιτέχνες σε μεγάλο βαθμό δεν είναι σε θέση από οικονομικής απόψεως να παραμείνουν στην περιοχή, άρα σταδιακά την εγκαταλείπουν και αντικαθίστανται από ανθρώπους που ανήκουν σε υψηλότερα οικονομικά στρώματα, που μετακινούνται στη περιοχή και έτσι αλλιάζει ο χαρακτήρας της.

Κρατική παρέμβαση

Στην τρίτη προσέγγιση του φαινομένου επιχειρείται ο συνδυασμός των βασικών στοιχείων των δύο προηγούμενων, δηλαδή συνδέονται τα οικονομικά στοιχεία με τα πολιτιστικά, στη προοπτική όμως της κρατικής παρέμβασης.

Κυριότεροι εκπρόσωποι αυτής της αντίληψης είναι η Sharon Zukin (1998) και ο Chris Hamnett (1991). Ο Hamnett ξεκινά από την αντίληψη ότι οι παράγοντες της προσφοράς και της ζήτησης είναι σημαντικοί για την ερμηνεία του φαινομένου, όμως ο καθένας μεμονωμένα δε μπορεί να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις στο τρόπο διεξαγωγής του. Θεωρεί ότι αυτό συμβαίνει γιατί ένας βασικός παράγοντας του *gentrification* είναι η πιθανότητα μεγάλης κερδοφορίας για την επένδυση, η οποία στηρίζεται στη κατάλληλη κτιριακή υποδομή, αλλά την ίδια στιγμή επηρεάζεται και από κοινωνικές μεταβολές που, αν δεν συντελούνταν, δεν θα υπήρχε κατάλληλη ζήτηση για την εκμετάλλευση των κτιριακών αποθεμάτων.

Από την άλλη, πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις συνδέουν τη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου με την αισθητική βελτίωση του τρόπου ζωής αλλά και με την εμπορευματοποίηση και την ιδιοποίηση συγκεκριμένων χώρων, που αποτελούν τη βάση για την απόκτηση συγκεκριμένης ταυτότητας. Σε πολλές από τις συνδυαστικές προσεγγίσεις κυρίως ρόλο έχει το κράτος μέσω της εφαρμογής του *gentrification* στη λογική της πολιτικής ανανέωσης και ανάπτυξης του αστικού χώρου. (Sharon Zukin).

Μάλιστα η Sharon Zukin εμπλουτίζει και τις αναλύσεις του Harvey για την άνοδο ανάπτυξη του αστικού χώρου και τα επιμέρους κυκλώματα συσσώρευσης κεφαλαίου με τις αναφορές του Μπουρντιέ για το πολιτισμικό κεφάλαιο προκειμένου να αναλύσει συγκεκριμένες περιοχές αναβάθμισης στο Soho της Νέας Υόρκης. Υποστηρίζει δηλαδή ότι επιχειρείται η εκδίωξη όχι μόνο των παλιών κατοίκων αλλά και των καλλιτεχνών, προκειμένου να εγκατασταθούν εύπορα στρώματα του πληθυσμού. Στο σημείο αυτό υπήρξε η παρέμβαση του δήμου της Νέας Υόρκης, στοχεύοντας στη προστασία των καλλιτεχνών από τη διαδικασία που ήδη είχε τεθεί σε κίνηση. Η επιθυμία της δηλαδή ήταν να διατηρήσει το καλλιτεχνικό δυναμικό της περιοχής, αξιοποιώντας το τουριστικά.

Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η καθιέρωση των νέων καταναλωτικών

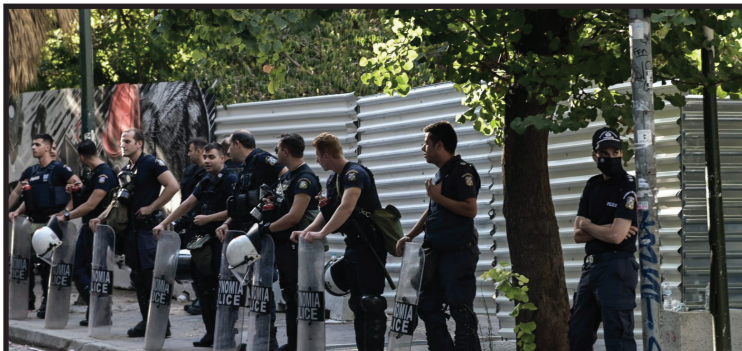
προτύπων και η προώθηση του νέου τρόπου ζωής που επικεντρώνεται στην τέχνη και την αισθητική, μπορεί να προσελκύσει άτομα που προέρχονται από ανώτερα οικονομικά στρώματα. Υποστηρίζεται δηλαδή, ότι η παρουσία των νέων αυτών ατόμων σχετίζεται με την αύξηση των θέσεων εργασίας στα ιδρύματα οικονομικού χαρακτήρα, αλλά και ανθρώπων που σχετίζονται με επαγγέλματα όπως γιατρών και δικηγόρων που έχουν ισχυρή τάση προς κατανάλωση. Οι ομάδες αυτές δηλαδή έχουν μία τάση σπατάλης χρημάτων, θεωρώντας ότι αυτό τους εξασφαλίζει κύρος (Sharon Zukin).

Η αλλαγή των καταναλωτικών συνθηκών έχει σαν αποτέλεσμα και την αλλαγή των χρήσεων γης προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των νέων κατοίκων. Έτσι, εμφανίζονται στη περιοχή πολυτελή καταστήματα και κέντρα διασκέδασης. Παρατηρείται δηλαδή ο συνδυασμός συσσώρευσης κεφαλαίου με την τέχνη και με την αντιμετώπιση αυτής ως παράγοντα ανάπτυξης του εμπορίου (Κατσαούνη, 2014).

Ο Σουά (2011) υποστηρίζει ότι η άνοδος μίας νέας πολιτισμικής πρωτοπορίας συνδέεται με τον τριτογενή τομέα της παραγωγής, άρα είναι αυτονόητο ότι έχει οικονομικά αίτια. Καταλήγει λοιπόν στο συμπέρασμα ότι το πολιτισμικό δεν μπορεί να διαχωριστεί από το οικονομικό, αλλά και ούτε μια οικονομική ανάλυση που δίνει έμφαση σε επενδύσεις σε δομημένο χώρο δημιουργεί κρίση. Θεωρεί λοιπόν ότι η πολιτισμική προοπτική γίνεται η βάση για την εμπορευματοποίηση αρχικά της αισθητικής, της αντίληψης δηλαδή του ωραίου, και της αισθητικοποίησης των εμπορευμάτων.

Εδώ λοιπόν εμφανίζεται ο ρόλος της κρατικής παρέμβασης που εκτείνεται σε ένα ευρύ φάσμα, ξεκινώντας από απλές ρυθμιστικές παρεμβάσεις μέχρι την εκπόνηση σχεδίων ανάπλασης σε μεγάλες περιοχές υπό την αιγίδα του κράτους, ανάληψη πρωτοβουλιών για την κατασκευή έργων που θα έχουν σαν στόχο την αλλαγή του χαρακτήρα μιας περιοχής, αλλά σε περιπτώσεις ανάγκης με παρεμβάσεις καταστολής ολόκληρων κοινωνικών ομάδων, που θεωρούνται από τους κρατικούς φορείς ότι υποβαθμίζουν τη περιοχή. Αναφερόμαστε δηλαδή στις κατά καιρούς επιχειρήσεις της αστυνομίας για εκκένωση χώρων κατάληψης, σύλληψης μεταναστών και τοξικοεξαρτημένων.

Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε τις κρατικές παρεμβάσεις και σε ότι αφορά τις νομοθετικές πρωτοβουλίες, την προώθηση ρυμοτομικών σχεδίων αλλά και την εκτεταμένη αστυνόμευση κυρίως στα κέντρα των πόλεων.

Φωτογραφία από την πλατεία Εξαρχείων, η αστυνομία προστατεύει τα έργα του μετρό.

Φωτογραφία από εκκένωση κατάληψης στέγης μεταναστών, στην οδό Τζαβέλλη στα Εξάρχεια.

Φωτογραφία από επιχείρηση “σκούπα”.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σταδιακή αλλαγή της χρήσης κυρίως του κέντρου των πόλεων, μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες που αφορούν το φαινόμενο gentrification. Επιλέγονται συγκεκριμένες υποβαθμισμένες περιοχές, που ή υποβαθμίστηκαν στη πορεία του χρόνου ή ηθελημένα αφήθηκαν να υποβαθμιστούν. Στόχος μέσα από αυτή τη διαδικασία ήταν να δοθεί η δυνατότητα παρεμβάσεων με προφανή στόχο την “αναβάθμιση” των συγκεκριμένων περιοχών, αλλά στην ουσία η μεγάλη στόχευση έχει να κάνει με την αλλαγή χρήσης και χαρακτηριστήρα των συγκεκριμένων περιοχών.

Παρατηρήθηκε λοιπόν, μία καλή οργανωμένη και ικανά σχεδιασμένη πίεση προς τους προηγούμενους κατοίκους, προκειμένου αυτοί να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές, να δημιουργηθεί κενό χωροταξικής κατανομής των περιοχών, και έτσι στη θέση των παλαιών κατοίκων να εμφανιστούν άνθρωποι που προέρχονταν από διαφορετικό οικονομικό επίπεδο, άρα η παρουσία τους στις συγκεκριμένες περιοχές θα ήταν η αρχή της αλλαγής χρήσης τους.

Επισημαίνουμε λοιπόν, ότι η διαδικασία του gentrification έρχεται μετά από μία υποβάθμιση των περιοχών που έχει σαν αφετηρία το ζήτημα της ασφάλειας, δηλαδή τις προοπτικές δημιουργίας “κλίματος τάξης”, οι οποίες με την αυστηρή εποπτεία του κράτους θα μπορέσει να καταργήσει τις όποιες “παθογένειες”, η αντιμετώπιση των οποίων θα φέρει αλλαγή του κλίματος στη συγκεκριμένη περιοχή.

Η έννοια της ασφάλειας συνδέεται με τη συνολική προσπάθεια που γίνεται για τη δημιουργία ενός πεδίου, που θα είναι πρόσφορο σε οικονομικές επενδύσεις, οι οποίες είναι η βάση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών (Πρέπη, 2015). Άρα λοιπόν, βρισκόμαστε μπροστά σε μία κατάσταση που δεν αναφέρεται μόνο στην χωρική επιτήρηση του δημόσιου χώρου αλλά ελέγχονται συγκεκριμένες συμπεριφορές μέσα σε αυτό το χώρο. Αυτός είναι και ο λόγος που σε πολλές περιπτώσεις ενοχοποιούνται συμπεριφορές στη προοπτική να απομονωθούν αυτές που δεν συμβαδίζουν με τον κυρίαρχο λόγο (Πρέπη, 2015).

Στα πλαίσια λοιπόν της νεοφιλελεύθερης αντίληψης, βρισκόμαστε μπροστά στη δημιουργία δύο κατηγοριών πολιτών, αυτών που δικαιούνται τη παρουσία τους στη πόλη, αφού μπορούν να συμβάλλουν στην τουριστική και συνακόλουθα οικονομική ανάπτυξη της πόλης και στους άλλους που δεν δικαιούνται, αλλά παραμένουν περιθωριοποιημένοι και σιγά σιγά εκτοπίζονται από τις γειτονιές τους.

ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που προκύπτουν μέσα από τη διαδικασία του *gentrification*, της μετακίνησης δηλαδή πληθυσμιακών ομάδων από κάποιες περιοχές και αντικατάστασής τους από κάποιους άλλους, είναι και ο τουρισμός. Για να μπορέσουμε να εξετάσουμε καλύτερα το ζήτημα της εκτόπισης και μετακίνησης πληθυσμών σε σχέση με τον τουρισμό θα πρέπει να εξετάσουμε τον τουρισμό, όχι αυτόνομα, αλλά σαν ένα παράγοντα που υφίσταται παράλληλα και με άλλες διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης του αστικού χώρου. Μάλιστα εξαιτίας αυτής της τάσης, διάφοροι ερευνητές οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι όλα αυτά σχετίζονται με την ανασυγκρότηση που παίζει σημαντικό ρόλο.

Είναι προφανές ότι σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, ο τουρισμός είναι ένα σημαντικό “κεφάλαιο” για τις πόλεις, σε μία περίοδο μάλιστα που ο παγκόσμιος ανταγωνισμός αυξάνεται ενώ ταυτόχρονα εμφανίζονται σημαντικά οικονομικά προβλήματα. Υπάρχει λοιπόν μια στρατηγική επιλογή να συνδυαστεί η προσπάθεια εξυγίανσης της οικονομίας με μία συντονισμένη προσπάθεια ταυτόχρονης ανάπτυξης του τουρισμού.

Στόχος είναι η επαναφορά κατοίκων, επενδυτών αλλά και επισκεπτών, προκειμένου να επιτευχθούν συγκεκριμένοι στόχοι που σχετίζονται με την εμφάνιση του αστικού τουρισμού. Υπάρχει δηλαδή η τάση για “επιστροφή στην πόλη” που έχει κεντρικό ρόλο στη λογική που επιχειρεί να εφαρμόσει τον εξευγενισμό (Lees, 2008). Άρα η εμφάνιση του τουρισμού σε συνδυασμό με τον “εξευγενισμό” ερευνάται μέσα από της διαδικασίες οικονομικής και χωρικής αναδιάρθρωσης με στόχο την επιστροφή κεφαλαίου αλλά και ισχυρών καταναλωτών στην πόλη (Gotham 2005, Judd 1999). Μάλιστα επισημαίνεται ότι οι δύο διαδικασίες είναι άλληλο-τροφοδοτούμενες, η μία δηλαδή ενισχύει την άλλη.

Μέσα από αυτήν την οπτική μία χαρακτηριστική περίπτωση είναι και το κέντρο της Αθήνας που έγινε αλλά και εξακολούθησε να είναι κέντρο εφαρμογής πολιτικών με προφανή στόχο την οικονομική ανάπτυξη, όμως από την άλλη έγινε και πεδίο αμφισβήτησης αυτών των πολιτικών. Συνακόλουθα, δημιουργήθηκε ένα συγκρουσιακό πεδίο όπου η

προσπάθεια για ανάπτυξη συντέθηκε με πολιτικές μηδενικής ανοχής³ (Βλάχου, και συν, 2013),

Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια οι πολιτικές αυτές συνδέονται με μία συνολική προσπάθεια εξόδου από την οικονομική κρίση, προσπάθεια δηλαδή που στηρίζεται κυρίως στον τουρισμό. Μάλιστα εδώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι το κέντρο της πόλης εμφανίζεται με έναν αντιφατικό τρόπο, δηλαδή από την μία πλευρά είναι πεδίο έκφρασης αυτών των πολιτικών αλλά και από την άλλη γίνεται αντικείμενο τους.

Μάλιστα, υπάρχει άποψη του Lefebvre, ότι στη μεταβιομηχανική εποχή, όπου κυριαρχεί η τάση “κατευθυνόμενης κατανάλωσης”, το κέντρο της πόλης γίνεται ταυτόχρονα τόπος κατανάλωσης και πεδίο κατανάλωσης του τόπου. Για να ολοκληρώσουμε την αναφορά, ο Lefebvre βλέπει το κέντρο της πόλης σαν φυσικό χώρο που επηρεασμένος από την κρίση (κλείσιμο επιχειρήσεων) θα προσδιοριστεί κυριαρχικά από τον τουρισμό.

Παράλληλα, οι Σιγάλα και Χρήστου (2014) θεώρησαν ότι μέσα στην κρίση και προφανώς από παλιότερα, ήδη από τη δεκαετία του '60, ο τουρισμός έγινε η “ατμομηχανή” της ελληνικής οικονομίας άρα αυτή η προσπάθεια ανάπτυξης αποτυπώνεται και στις πολιτικές που ακολουθούνται για το κέντρο της πόλης.

---

3 Η πολιτική της μηδενικής ανοχής απέναντι στην εγκληματικότητα, όπως αρχικά εφαρμόστηκε στη Νέα Υόρκη, στοιχειοθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιώντας ως υπόβαθρο τη θεωρία των «Σπασμένων τζαμιών» των George L. Kelling και James Q. Wilson . Η θεωρία αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι αν, π.χ., σπάσει ένα τζάμι σε κάποιο κτίριο και δεν επισκευαστεί, σύντομα όλα τα τζάμια του κτιρίου θα είναι σπασμένα, καθώς η παραμέληση οδηγεί στην κατάρρευση του ελέγχου μιας κοινότητας και εν τέλει στη μετατροπή της σε «επικίνδυνη περιοχή» (Kelling & Wilson 2003). Βασικό μέτρο λοιπόν του κατασταλτικού προγράμματος του δημάρχου της Νέας Υόρκης R. Giuliani αποτέλεσε η αυστηρότερη αστυνόμευση των δημόσιων χώρων, που επιχειρείται σήμερα σε πολλές πόλεις του κόσμου με την ενίσχυση του ρόλου της δημοτικής αστυνομίας, την τοποθέτηση κλειστών κυκλωμάτων παρακολούθησης και τον έλεγχο του «μικροεγκλήματος». Το μέτρο αυτό εφαρμόζεται κυρίως σε «ευαίσθητες γειτονιές» με στόχο την ποινική δίωξη της ανάρμοστης συμπεριφοράς που, σύμφωνα με τη λογική των «Σπασμένων τζαμιών», κρύβει μια μελλοντική εγκληματική πράξη. Η εφαρμογή του πρότυπου προγράμματος αστυνόμευσης πλαισιώνεται σήμερα στις περισσότερες χώρες του κόσμου από νομοθετικές ρυθμίσεις που, ιδιαίτερα όσες θεσμοθετήθηκαν μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις, τείνουν να περιορίσουν στο ελάχιστο τη δικαστική εξουσία δίνοντας όλο και μεγαλύτερες αρμοδιότητες στην αστυνομία. (Μίχα, 2006)

Στο σημείο αυτό έρχεται να τοποθετηθεί η θέση των Σουλιώτη και Κανδύλη (2003), ότι κοντά στις πολιτικές της ιδιωτικοποίησης και της ασφάλειας εμφανίζεται και ο τουρισμός σαν αναπτυξιακή πολιτική, σαν προσπάθεια μεταλλογής του αστικού χώρου, που έχει να κάνει με καινούριες πρακτικές παρουσίας του κεφαλαίου. Αυτές οι πρακτικές υλοποιούνται με τις επενδύσεις σε αστική γη αλλή και τις προσπάθειες απόκτησης της golden visa. Οι στρατηγικές αυτές επενδύσεις επηρεάζουν περισσότερο το κέντρο της πόλης, όπου χορηγούνται άδειες διαμονής σε κατοίκους τρίτων χωρών.

Η διάθεση χώρων κατοικίας για βραχυχρόνια μίσθωση (Airbnb) είναι μία σημαντική παράμετρος η οποία μπορεί να μη συνιστά μια οργανωμένη πολιτική που να εκπορεύεται από κάποια κέντρα αποφάσεων, όμως παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας της πόλης, γι' αυτό και σαν φαινόμενο θα πρέπει να εξετασθεί.

Ένα φαινόμενο που συγκαταλέγεται στις ηλεγόμενες οικονομίες του διαμοιρασμού, που στη περίοδο της οικονομικής κρίσης έδωσε σημαντικές "ηύσεις", κυρίως στο κέντρο της πόλης. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες, το επενδυτικό κεφάλαιο κατάφερε να διεισδύσει στο κέντρο της πόλης και αυτό είχε πολλαπλές κοινωνικές συνέπειες. (Βαλλιανάτου, Παπαευαγγέλου, & Πιπερόγλου, 2019). Είναι σαφές, ότι, παρά το γεγονός της ανάμειξης των μικροαστικών στρωμάτων της πόλης, που είχαν καταστραφεί από τη κρίση, στη βραχυχρόνια μίσθωση η ιδέα εξακολουθεί να είναι ένα πεδίο επένδυσης για το κτηματικό κεφάλαιο.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι επιμέρους μεμονωμένες "στρατηγικές επιβίωσης" επηρεάζουν τις μεταλλογές στην πόλη, ωστόσο τα οργανωμένα συμφέροντα έχουν ακόμα κομβικότερο ρόλο σε αυτές τις αλλογές. Έτσι η τουριστικοποίηση του κέντρου της πόλης που σχετίζεται με τη βραχυχρόνια μίσθωση, από την άποψη, έχει να κάνει όχι μόνο με το γεγονός ότι διατίθενται κάποια διαμερίσματα για μίσθωση αλλή και μία ολοκληρη βιομηχανία που στηρίζεται ακριβώς σε αυτή τη διαδικασία.

Έτσι λοιπόν το φαινόμενο του Airbnb προκαλεί χάσμα γαιοπροσόδου και αυτό το φαινόμενο καταλογίζεται και στο gentrification, όπως αναφέραμε προηγουμένως, και συνακόλουθα επικοινωνεί άμεσα και με τις αστικές μεταλλογές στο κέντρο τη πόλης. (Γιανπούλου, Συμεών, & Τσώλη, 2018). Η πυκνότητα των Airbnb συγκεντρώνεται σε περιοχές του ιστορικού κέντρου, που ανέκαθεν είχαν τουριστικό ενδιαφέρον (Ακρόπολη, Πλάκα, Θησείο, Μοναστηράκι), αλλή και στις υποφαινό-

μενες εναλλακτικές περιοχές, οι οποίες φαίνεται να “ανεβαίνουν” τα τελευταία χρόνια (Εξάρχεια, Κυψέλη, Κουκάκι), αποκτώντας ένα διαφορετικού τύπου τουριστικό ενδιαφέρον, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Πρέπει εδώ να προσθέσουμε ότι όλη η προσπάθεια στηρίζεται στις αρχές του place branding, όπως διαπιστώθηκε, και δίνει με επιγραμματικό τρόπο τις βασικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίζεται η προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης μέσω του τουρισμού. Έτσι αρχικά αναφερόμαστε στη “διαφοροποίηση”, όπου ένας τόπος δίνει την υπόσχεση διαφοροποίησης από τους ανταγωνιστές του. Στη συνέχεια επικεντρώνεται στην “αυθεντικότητα”, όπου οι ενδιαφερόμενοι συν- δημιουργούν πράγματα που σίγουρα έχουν για αυτούς σημασία. Στη συνέχεια αυτές οι βασικές αρχές επικεντρώνονται στο “αξιομνημόνευτο”, τις εμπειρίες δηλαδή που μπορεί να αποκτήσει κάποιος από έναν τόπο και που σκέφτεται να τις ζήσει, επενδύοντας στο χώρο, όταν κάποια στιγμή αργότερα γυρίσει. Αυτό στην πράξη στοχοθετείται από ένα πρόγραμμα πολιτιστικών εκδηλώσεων, που απευθύνεται σε Αθηναίους και επισκέπτες, που επιθυμούν να ανακαλύψουν το σύγχρονο πρόσωπο της Αθήνας.

Από την άλλη, υπάρχει η αρχή της “συν- δημιουργίας”, όπου στηρίζεται στη συνεργασία κυβέρνησης- επιχειρήσεων αλλά και τις κοινωνίας των πολιτών, με στόχευση συγκεκριμένες αγορές. Τέλος, αναφέρονται στην κατασκευή του τόπου- place making, όπου γίνεται λόγος για μία στρατηγική που προωθεί και προσελκύει τους τουρίστες, γεγονός που επιτυγχάνεται μέσα από “καινοτόμες” πολιτικές σε υποδομές, σε επενδύσεις, αλλά και συμβολικές δράσεις. (The place brand Observer, 2015).

Είναι σημαντικό εδώ να προσθέσουμε ότι η τουριστικοποίηση θα μπορούσε να ειπωθεί ως gentrification που προκαλείται και από τον τουρισμό. Ωστόσο η διαπίστωση αυτή είναι ανακριβής, σύμφωνα με τους Sequera & Nofre, οι οποίοι δίνοντας ένα εναλλακτικό περιγράμμα της σχέσης, επικεντρώνονται στο ότι το φαινόμενο της τουριστικοποίησης, από ακαδημαϊκής άποψης, έχει μελετηθεί πάνω σε δύο αντιφατικές αρχές, από τη μία της κερδοσκοπίας – απέλασης, και από την άλλη του εξευγενισμού-εκτοπισμού. Υποστηρίζουν ότι δεν έχουν αναπτυχθεί

ακόμα τα εργαλεία, για το πως η τουριστική πόλη⁴ γίνεται αντικείμενο φαντασίας, αλλά ταυτόχρονα και ανάπτυξης. Πάντως οι ίδιοι καταλήγουν ότι η τουριστικοποίηση και ο “εξευγενισμός” είναι δύο ξεχωριστά φαινόμενα.

Μάλιστα οι ίδιοι προσθέτουν ότι το κλασικό μοντέλο αστικής αναγέννησης των κέντρων σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις, το οποίο βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στον “εξευγενισμό κατοικίας”, σήμερα φαίνεται να είναι λιγότερο αποδοτικό στη δημιουργία υπεραξίας από άλλες καθοριστικές μορφές συσσώρευσης κεφαλαίου, όπως οι νέες μορφές (παράνομου) τουριστικών καταλυμάτων και οι διαδικασίες τουριστικής αναγέννησης και αναθέρμανσης της αγοράς ακινήτων που αυτές συνεπάγονται (Sequera & Nofre, 2018).

Στην τουριστικοποίηση αποδίδονται διαδικασίες που κάνουν λόγο για τις νέες τάσεις στην αγορά ακινήτων, τη συμβολική και υλική στέρση κατοικίας, και σε πολλές περιπτώσεις την περιθωριοποίηση “ανεπιθύμητων” ομάδων, χωρίς να υπάρχει στοιχειώδης κοινωνική ευαισθησία. Στόχος είναι η εξάπλωση, αλλά κυρίως η εμπορευματοποίηση της νυχτερινής ζωής, μία διαδικασία που έχει να κάνει και με την παρακμή της παραδοσιακής βιοτεχνίας. (Sequera & Nofre, 2018). Η τουριστικοποίηση κεντρικών περιοχών γίνεται με τη συνδρομή των πολιτικών και τοπικών αρχών, αλλά και σαν αποτέλεσμα των μετακινήσεων μεσο-αστικών στρωμάτων, αφού τα όρια μεταξύ τουρισμού και κινητικότητας είναι τώρα πια δυσδιάκριτα (Novy & Colomb, 2017).

Στις περισσότερες περιπτώσεις, κυρίως στα μητροπολιτικά κέντρα, που σχετίζονται με το παράδειγμα της Αθήνας, η εμπλοκή της τουριστικοποίησης με τα δικαιώματα στην πόλη συμβαίνει με δύο τρόπους. Ο ένας τρόπος, είναι αυτός που έχει να κάνει με την αντίδραση στην υλική και συμβολική στέρση που προκαλεί η τουριστικοποίηση.

Σε μία συνολικότερη θεώρηση, η τουριστικοποίηση είναι συνακόλουθη των πολιτικών εκείνων που επιχειρούν να αναδιαρθρώσουν τον αστικό χώρο. Παρά την φαινομενική τοπική εκδήλωση τους, ο χαρακτήρας τους είναι διεθνής, αφού προκύπτει από τις διεθνείς τάσεις της τουριστικής βιομηχανίας, που σηματοδοτείται από τον αστικό τουρισμό. Δεν πρόκειται για μία τοπική επιλογή, αντίθετα λειτουργεί στα πλαίσια

---

4 Ο όρος αφορά τη μεταλλαγή των πόλεων, ιδιαίτερα των κέντρων τους και των παραλιακών τους μετώπων, σε απέραντους χώρους διασκέδασης, ως αποτέλεσμα του στρατηγικού χαρακτήρα του αστικού τουρισμού για την οικονομία των εκάστοτε κρατών.

του καπιταλιστικού συστήματος, για το οποίο ο τουρισμός είναι πεδίο συσσώρευσης κεφαλαίου (Bianchi,2009).

Η Gemmiti προσθέτει ότι ο αστικός τουρισμός δεν έχει αναλυθεί σε σχέση με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, η ίδια μάλιστα εντάσσει αυτή τη διαδικασία στην υιοθέτηση πολιτικών που προβλέπουν την συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, σαν εργαλείο στην προσπάθεια υλοποίησης νεοφιλελεύθερων πολιτικών. (Gemmiti,2009).

Ο αστικός τουρισμός επιδρά καταλυτικά μέσω της τουριστικοποίησης περιοχών κατοικίας του κέντρου που δεν έχουν σχέση με τουριστικές δραστηριότητες. Επηρεάζουν όμως τις τιμές στην αγορά ακινήτων, αφού δημιουργούνται οι δυνατότητες τουριστικής επένδυσης σε αυτά. Σίγουρα, η τουριστικές παρεμβάσεις έχουν το ρόλο τους στον τρόπο που αλληλίζουν οι δραστηριότητες στις συγκεκριμένες περιοχές. Δημιουργούνται έτσι “πληονεκτήματα” για τις περιοχές αυτές, αλλά και για το κέντρο της πόλης που γίνονται ελκυστικές για τους επόμενους τουρίστες. Επιχειρείται δηλαδή, η δημιουργία μίας νέας ταυτότητας, που μπορεί να ανεβοκατεβάσει τις τιμές δημιουργώντας χώρο για καινούριες επενδύσεις αλλά και εκτοπίζοντας τούς κατοίκους.

Αυτές οι ανακατατάξεις επιχειρούν να αντικαταστήσουν, χωρίς όμως να εξαφανίσουν τη κυρίαρχη εικόνα που σταδιακά οδηγεί στη γκετοποίηση. *«Δίπλα στο “κέντρο-γκέτο”, τις διαδηλώσεις που “καίνε το κέντρο” και τους “παράνομους” μετανάστες, χτίζεται η παράλληλη αφήγηση της τουριστικής ανάπτυξης. Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της πόλης έχει αλλάξει, πηλη όμως χωρίς να απογυμνώνεται από διατυπώσεις εδαφικού στιγματισμού⁵.»* [Καλιαντζοπούλου, Κουτρολίκου, & Ποδουχρονιάδη, 2011].

Μια σημαντική παράμετρος της τουριστικής ανάπτυξης, που συνδέεται απόλυτα με τη γενικότερη προοπτική, ακόμα και με την επιδίωξη εξαπλώσης της βραχυπρόθεσμης μίσθωσης ακινήτων, είναι ο λεγόμενος “εναλλακτικός” τουρισμός, που επιχειρεί να αξιοποιήσει στο έπακρο το αφήγημα, ότι δηλαδή δίνεται η δυνατότητα στους επισκέπτες της πόλης να ζήσουν σε ένα χώρο, να “ταυτιστούν με τους ντόπιους”, και να αισθανθούν το σφυγγό και τον τρόπο λειτουργίας της πόλης.

Σε αυτή τη λογική, προβάλλονται “εναλλακτικές” γειτονίες που, ζώ-

---

5 Περιγράφει την επίπτωση της απόδοσης ακραία αρνητικών χαρακτηριστικών σε μία γειτονιά ή περιοχή στους κατοίκους της.

ντας σε αυτές, εφόσον η τύχη είναι με το μέρος σου, θα μπορούσες να ζήσεις ακόμα και συγκρούσεις από κοντά, σε σημείο που να υποβαθμίζεται εντελώς η πολιτική δράση, σαν θέαμα προς τουριστική κατανάλωση. Συνακόλουθα, οι συχνές αναφορές στο κέντρο των πόλεων ως χώρος διαμαρτυρίας και διαδηλώσεων στοχεύει στην προβολή κάποιων επιμέρους σημείων της πόλης στη λογική μίας διαμορφωμένης αντίστασης που σταδιακά τείνει προς κατανάλωση. Από την άλλη, επιχειρεί να την καταστήσει θέαμα, εντάσσοντας την στην γενικότερη τουριστική προβολή της πόλης.

Σε αυτή τη λογική, συγκεκριμένα σημεία της πόλης, γίνονται σύμβολο αντίστασης την ίδια στιγμή που στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο δυσφημίζονται με διάφορους απαξιοτικούς χαρακτηρισμούς, όπως "εστία ανομίας" ή "άβατο". Μέσα από την οπτική του Debord που εντοπίζει στην « Κοινωνία του Θεάματος» τον θρίαμβο του εμπορεύματος σε ένα ρόλο που μπορεί να θεωρηθεί υποκατάστατο της ζωής, χαρακτηρίζοντας το "ψευδή χρήση της". (Debord, [1967]2016). Εξετάζοντας τη λογική μίας κοινωνίας όπου κυριαρχεί η κυκλοφορία εμπορευμάτων, θεωρεί ότι ο τουρισμός, ως υποπροϊόν της, προσεγγίζεται ως προϊόν αναψυχής όπου μπορεί κάποιος να πηγαίνει και να βλέπει κάτι που τελικά καταντά κοινότοπο. Έτσι λοιπόν, χρεώνει στα μεγάλα πολιτιστικά κέντρα και στα μεγάλα οικιστικά σύνολα την κυριαρχία της αλληλοτήρησης, παρουσιάζοντας τα ως χώρους, όπου υπάρχει μία ψευδαίσθηση συλλογικότητας, ενώ είναι σαφές ότι συγκεντρώνονται απομονωμένες οντότητες, που λειτουργούν συνοδικά, αλλά, που στην ουσία, καταναλώνουν τον ίδιο τους τον εαυτό.

Πάντως η τουριστικοποίηση της εξέγερσης, κατασκευάζει μία αφήγηση για δυναμικούς αγώνες, που είτε ανήκουν στο παρελθόν, είτε σε αυτή τη φάση έχουν παρένθετο χαρακτήρα. Παρολοαυτά θεωρείται ότι έχει αφήσει πίσω της μία "δημιουργική τάξη", η οποία προσπαθεί να επαναφέρει την πόλη στα πόδια της μέσα από καινούριους επιχειρηματικούς δρόμους, που όμως δεν προωθείται ως απειλή της τουριστικής κανονικότητας στο κέντρο της πόλης, καθώς και αυτή η διαδικασία ενσωματώνεται τελικά στη λογική των αξιοθέατων που προσφέρονται για κατανάλωση.

Εξετάζοντας από μία άλλη λογική τις γειτονίες της πόλης, παρατηρούμε ότι δίνεται έμφαση σε μη τουριστικές, για την ώρα, περιοχές, όπου προωθούνται μη τουριστικές δραστηριότητες, (like a local). Πρόκειται για μία προσέγγιση που τείνει να θεωρηθεί κεντρική στρατηγική. Μέσα

από αυτή την οπτική οι τουριστικοποιημένες περιοχές του κέντρου θεωρούνται ξεπερασμένες, από άποψη μόδας, ενώ την ίδια στιγμή περιοχές κατοικίας αντιπροσωπεύουν το σύγχρονο αθηναϊκό “ψαγμένο μέρος” για να πιασ. Μιλάμε για τις περιοχές Εξάρχεια, Κυψέλη, Κουκάκι, Παγκράτι και άλλες.

Όλες αυτές οι γειτονιές είναι ζωντανές, ανακαλύπτονται και επανακαλύπτονται, εμφανίζονται με την έννοια της κοινότητας, έρχονται σε αντίθεση με τους καθαρούς τουριστικούς προορισμούς της πόλης και δημιουργείται η αίσθηση ότι εκεί μπορείς να ανακαλύψεις τα “καλά κρυμμένα μυστικά” της πόλης. Παρουσιάζονται δηλαδή σαν περιοχές που, έχουν μία σχέση με το φαινόμενο gentrification, αλλά με σιγουριά μπορεί να πει κάποιος πως δεν έχουν σχέση με τον τουρισμό.

Είναι σαφές ότι εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με τη μυθολογία που λειτούργει σαν παραμόρφωση, αντίθετα εδώ εμφανίζεται η ανάγκη του τουριστικού βλέμματος που έχει τη διάθεση να καταναλώσει και ότι δεν υπάρχει κάποιος λόγος αυτή η τάση να περιοριστεί. Από αυτήν την άποψη ο τουρίστας «*καταστρέφει αυτό που ψάχνει με το να το βρίσκει*» (Enzensberger 1996 ,(Novy & Colomb, 2017)).

Είναι προφανές ότι η κάθε γειτονιά, που προωθείται προς τουριστικοποίηση, πρέπει να “χτίσει ένα προφίλ” που να στηρίζεται στην αυθεντικότητα της καθημερινής ζωής των κατοίκων της, η οποία όμως φιλτράρεται ανάλογα με τα μέρη που προορίζονται για σημεία αναψυχής, όπως εστιατόρια, μπαρ, γκαλερί και άλλα. Αυτό σηματοδοτεί, μία αλλαγή στην καθημερινότητα των κατοίκων της γειτονιάς, γιατί η ζωή τους σε όλες τις εκφάνσεις της ταυτίζεται με την παρουσία των τουριστών στη γειτονιά τους. . Υπνοείται δηλαδή ότι ο τρόπος που πάνε οι κάτοικοι της πολυπολιτισμικής Κυψέλης στη δουλειά τους το πρωί, ή όταν βρίσκονται στη γειτονιά τους, αναγκαστικά σχετίζονται τη τουριστική δραστηριότητα της γειτονιάς τους. Την ίδια στιγμή που αναρωτιέσαι πως οι κάτοικοι στο Κουκάκι, βιώνοντας τις συνθήκες που επέφερε ο τουρισμός, αναγκάστηκαν να φύγουν από τα σπίτια τους.

Καταληκτικά, όταν μία περιοχή μετατρέπεται σε τουριστικό προορισμό, ακόμα και οι ίδιοι οι κάτοικοι της γίνονται μέρος αυτής της διαδικασίας, αφού συχνά οι επαγγελματίες τους ενασχολήσεις ή ο τρόπος διαχείρισης της καθημερινότητας τους μπορεί γίνει σημείο αναφοράς τουριστικού ενδιαφέροντος, προσελκύοντας το ενδιαφέρον των επισκεπτών, που τους θεωρούν σαν μέρος του θεάματος.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε ένα φαινόμενο που θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε σαν εμπορευματοποίηση της εμπειρίας που καθιστά αυτόματα μια “ψευδοεμπειρία” της κατανάλωσης που μετατρέπεται σε προϊόν προς πώληση. (Σταυρίδης, 2018). Άρα λοιπόν, η τάση προς κατανάλωση μπαίνει στο κέντρο των ενδιαφερόντων τους αφού ο ντόπιος θα μπορέσει να δώσει σαφείς πληροφορίες για το που υπάρχει το “ψαγμένο μέρος” για να πας, διαμορφώνοντας μία άληθη τάση για κατανάλωση, δημιουργώντας τις συνθήκες που θα σπρώξει τον ένα ή καθένα από τους τουρίστες να πλησιάσουν τον τόπο, να γνωρίσουν τις λεπτομέρειες του, και να νιώσουν περήφανοι πως επιτέλους έζησαν την πόλη σαν “σωστοί Αθηναίοι”.

Τουρίστριες περιηγούνται στον προαύλιο χώρο του Πολυτεχνείου αντι-μετωπίζοντας τον ως αξιοθέατο.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΕΣ

Ιστορική πρακτική φανερώνει ότι οι καλλιτέχνες έχουν συμπεριληφθεί σε όλες τις αναπαραστάσεις των μοντέλων και των σταδίων του gentrification. Τα αρχικά μοντέλα όπως αυτό του Clay (1979) και του Gale (1979) αναγνώρισαν τους καλλιτέχνες σαν τους πρωτοπόρους που εμφανίζονται σε περιοχές που αργότερα υποβάλλονται σε διαδικασίες “εξευγενισμού”.

Μεταγενέστερες προσεγγίσεις όπως αυτές των Hackworth και Smith (2001), απομακρύνονται από αυτή τη σύνδεση, υποστηρίζοντας ότι στη τρέχουσα προσπάθεια για gentrification οι καλλιτέχνες χρησιμοποιούνται για να προσαρμόσουν σε καινούρια δεδομένα μία γειτονιά. Είναι σημαντικό να προσθέσουμε ότι επιστημονικές εργασίες διερευνούν το ακριβή ρόλο που έχουν οι καλλιτέχνες σε αυτή τη διαδικασία, επειδή ακριβώς η κατηγοριοποίηση της φύσης της παρέμβασης των καλλιτεχνών είναι μία δύσκολη και πολύπλοκη διαδικασία.

Είναι προφανές ότι η δυσκολία αυτή οφείλεται στην προσωπική επικάλυψη των ρόλων που διαδραματίζουν οι καλλιτέχνες στη διαδικασία του εξευγενισμού. Ενδεικτικά αναφερόμαστε ότι μπορεί κάποιοι καλλιτέχνες να εμφανίζονται μέσα από κάποια μοντέλα σαν εκείνοι που προκαλούν στο αρχικό στάδιο τη διαδικασία, αλλά επίσης κάτω από άλλες προϋποθέσεις να εμφανίζονται και σαν τα θύματα της διαδικασίας.

Σημαντικό είναι επίσης να προσθέσουμε ότι είναι πιθανό, για τους καλλιτέχνες να συνεισφέρουν στη διαδικασία, ή να ταλαιπωρηθούν από αυτή με διαφορετικό τρόπο. Έτσι για παράδειγμα μπορεί να μετακινηθούν σε μία περιοχή νωρίς στη καριέρα τους, άρα να προκαλέσουν το φαινόμενο του “εξευγενισμού”, αλλά να αναγκαστούν μεταφερθούν αργότερα αλλού. Συνακόλουθα οι πολλαπλές μετακινήσεις τους είναι πιθανές, άρα οι ρόλοι των καλλιτεχνών στη διαδικασία σπάνια ακολουθούν ένα γραμμικό πρότυπο. Επιπρόσθετα, είναι χρήσιμο να προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τις κύριες τάσεις και τους ρόλους των καλλιτεχνών και να τις χωρίσουμε σε ομάδες με την κάθε μία να αναλαμβάνει διαφορετικό ποσοστό ευθύνης και των συνεπειών.

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι οι καλλιτέχνες με την παρουσία τους σε μία συγκεκριμένη γειτονιά, συνήθως υποβαθμισμένη ή έστω φαινομενικά υποβαθμισμένη, σίγουρα εμπλέκονται σε μία σειρά αρνητικών συνεπειών τις οποίες, είτε δεν τις αντιλαμβάνονται είτε και αν τις αντι-

ληφθούν οι ίδιοι παραμένουν αδιάφοροι. Μία καλλιτεχνική δηλαδή εγκατάσταση μπορεί να εμπλέκεται άμεσα σε μια σειρά καταστάσεων. Συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις τέχνης εκμεταλλεύονται τα φθηνά ενόικια και την πραγματική ή φαντασιακή κατάσταση, των γειτονιών που αναφέραμε οι οποίες ουσιαστικά περικλείουν μια εμπορεύσιμη υποκουλτούρα.

Από αυτήν την άποψη, υπάρχουν πολλοί που θεωρούν τους καλλιτέχνες συνένοχους του εξευγενισμού. Αναφερόμαστε δηλαδή σε μία συνοχή που μπορεί να εξηγηθεί σαν μια παθητική αποδοχή της όλης διαδικασίας του *gentrification*. Οι καλλιτέχνες δηλαδή δεν μετέχουν στην ενεργό προώθηση του. Η θέση αυτή στηρίζεται στην εκτίμηση ότι οι καλλιτέχνες μπορεί να μην αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις της παρουσίας τους ως συμπαγούς ομάδας σε μία γειτονιά. Μέσα από αυτήν την οπτική υποστηρίζεται ότι οι καλλιτέχνες πρέπει να αναλάβουν ένα μέρος της ευθύνης για τον ρόλο τους στη διαδικασία.

Παράλληλα, είναι αναγκαίο να ερευνηθεί σε ποιο βαθμό οι καλλιτέχνες συνεχίζουν να αγνοούν τον εξευγενισμό ή έχουν γίνει πιο ενήμεροι για τις ευθύνες τους, και αν αυτό τελικά επηρεάζει τον τρόπο δραστηριοποίησής τους για να αντισταθούν στο φαινόμενο. Σίγουρα οι καλλιτέχνες είναι ενήμεροι για την τοπική ιστορία της περιοχής στην οποία μετακινούνται, όπως ενδεικτικά αναφέρεται και στη μελέτη Harris (2011) για το Λονδίνο, όπου έδειξε ότι οι καλλιτέχνες εκμεταλλεύτηκαν το στυλ της περιοχής στα έργα τους. Από αυτήν την άποψη, οι απορίες για την συνοχή των καλλιτεχνών γίνονται πιο σχετικές, γιατί εξυπακούεται ότι υπάρχει μία ενημέρωση της τοπικής κοινότητας που κινδυνεύει να αντικατασταθεί.

Από την άλλη πλευρά, η συνοχή στον "εξευγενισμό" απαιτεί επίσης μια διερεύνηση του κοινωνικο-οικονομικού καθεστώτος μέσα στο οποίο κινείται ένα άτομο αλλά και τη θέση του μέσα σε αυτό που αναφέρεται σαν "καλλιτεχνικό κατεστημένο". Συγκεκριμένα εκείνο που πρέπει να συζητηθεί, είναι το αν οι ίδιοι οι καλλιτέχνες ανήκουν στη κατηγορία των ανθρώπων που διαθέτουν χαμηλό εισόδημα, άρα θα πρέπει να εξεταστεί αν η παρουσία τους εκεί γίνεται ή οργανώνεται με τη βοήθεια εξωγενών παραγόντων. Είναι σίγουρο ότι χωρίς να ληφθούν υπόψη αυτές οι παράμετροι δεν μπορεί να καθοριστεί και το πλαίσιο της συνοχής τους.

Εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ προσιτής στέγασης και *gentrification*, και της παρουσίας των καλλιτεχνών σε αστικές περιοχές διαπιστώνου-

Ο καλλιτέχνης ενώ συμμετέχει στο gentrification, ασκεί κριτική εναντίον του, και ο τρόπος που διαλέγει να το κάνει ενισχύει τη συνθήκη..

με ότι αυτή είναι πολύπληυρη. Αυτό, γιατί οι καλλιτέχνες συχνά επιλέγουν να εγκατασταθούν σε γειτονιές λιγότερο αρχικά επιθυμητές, που διαθέτουν όμως χώρους οι οποίοι προσφέρονται με χαμηλό ενοίκιο, και η παρουσία τους εκεί μπορεί έμμεσα να οδηγήσει στο *gentrification* μέσα από τις διαδικασίες που προαναφέρονται.

Έτσι βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο όπου καλλιτέχνες σαν “πρωτοπόροι” μετακομίζουν σε προσιτές γειτονιές, που δείχνουν μεγαλύτερη ανοχή σε “αντισυμβατικούς τρόπους ζωής”, αλλά κυρίως είναι χαμηλού κόστους. Συνακόλουθα η παρουσία τους εκεί φέρνει πολιτιστική ανανζωογόνηση και προσφέρει κύρος στη συγκεκριμένη περιοχή.

Το γεγονός αυτό, δημιουργεί συνθήκες έλξης στη μεσαία τάξη, η οποία έλκεται από τις πολιτιστικές και αισθητικές μεταμορφώσεις που προκαλούν οι καλλιτέχνες και αρχίζει να μετακομίζει προς αυτές τις γειτονιές. Εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε ότι οι άνθρωποι που ανήκουν στη συγκεκριμένη ομάδα έλκονται όχι μόνο από το καλλιτεχνικό περιβάλλον αλλά και την προσδοκία- υπόσχεση μίας “μοναδικής και ζωντανής κοινότητας”.

Από την άλλη πρέπει να σημειώσουμε και τις αντιδράσεις της αγοράς. Είναι προφανές ότι οι ιδιοκτήτες ακινήτων και οι κτηματομεσίτες αντιλαμβάνονται την αυξανόμενη επιθυμία εγκατάστασης σε αυτές και αυτό οδηγεί στην αύξηση των ενοικίων και των αξιών των ακινήτων, αφού η ζήτηση σε αυτές που θεωρούνται πια μοντέρνες γειτονιές αυξάνεται.

Σημαντικό ρόλο στην προβολή του πολιτιστικού δυναμικού μιας αστικής περιοχής έχουν καλλιτέχνες του δρόμου, καθώς έτσι φαίνεται να προβάλλεται οπτικά -στις υποβαθμισμένες γειτονιές για τις οποίες αναφερόμαστε- αυτή η “αναβάθμιση”, προσελκύοντας το ενδιαφέρον επισκεπτών που ουσιαστικά αναζητούν κάτι το ιδιαίτερο, ξεχωριστό, που θεωρούν ότι τους προσφέρει αυτή η οπτική από τα συγκεκριμένα καλλιτεχνικά δρώμενα. Μέσα από την επισκεψιμότητα αυτή και την κατανάλωση που αυτή συνεπάγεται “αναβαθμίζεται” και η συνολική αξία της συγκεκριμένης γειτονιάς.

Προσεγγίζοντας τη διαδικασία του “εξευγενισμού” θα πρέπει να επισημάνουμε τον ρόλο που έπαιξε η παρουσία της τέχνης του δρόμου. Μιλάμε για τη διαδικασία εκείνη μέσα από την οποία ντόπιοι και ξένοι καλλιτέχνες αποφάσισαν να αφήσουν το δικό τους αποτύπωμα σε διάφορες περιοχές, δημιουργώντας μεγάλης έκτασης έργα, φέρ-

νοντας έναν άλλο αέρα στην περιοχή, κάνοντας τη φαινομενικά πιο underground. Μετατρέποντας σταδιακά τις περιοχές αυτές σε τουριστικό θέρετρο προσελκύοντας ολοένα και περισσότερους επισκέπτες, που ενδιαφέρονται για κάποιου είδους like a local experience.

Βρισκόμαστε δηλαδή, μπροστά σε ένα φαινόμενο, όπου η προτροπή του καλλιτέχνη έχει τη δική της οπτική κατανάλωσης, η οποία διαπερνάται μέσα από τις αναπαραστάσεις περιοχών της πόλης. Είναι μία διαδικασία ιδιαίτερα δημοφιλής μεταξύ των tour operators, αλλά και των επισκεπτών της, που διαμορφώνουν τους κανόνες ζήτησης της αγοράς. Η συμπερίληψη της τέχνης του δρόμου στα αξιοθέατα της πόλης συμπεκνώνεται στις αφηγήσεις για διάφορες πόλεις, είτε εδώ είτε στο εξωτερικό.

Η αφήγηση αυτή, αφορά και τη δημιουργία εναλλακτικών σκηνών στη νυχτερινή ζωή της πόλης, που διακρίνονται με ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πρόσωπο, την ίδια στιγμή που επιχειρείται και η προώθηση προβολής του street art σαν τμήμα του Αθηναϊκού brand. Η Andron υποστηρίζει την εμπλοκή των καλλιτεχνών του δρόμου με τις αστικές περιηγήσεις. Έτσι οι καλλιτέχνες του δρόμου εντάσσονται στο branding ενός τόπου, αλλά και τη μακροπρόθεσμη προοπτική στην τουριστικοποίηση του. *«Όταν η τέχνη του δρόμου γίνεται αποδεκτή, είναι γιατί ο σκοπός είναι να γίνει μέρος της ταυτότητας ενός τόπου», συνδέει δηλαδή, τον τρόπο διαχείρισης ενός τόπου με την ανάδειξη της τέχνης του δρόμου και την ένταξη της στην οικονομική ζωή της πόλης, προχωρώντας μάλιστα στο σημείο να τη θεωρήσει ως τη καλύτερη εναλλακτική στην εγκληματοποίηση περιοχών.»* (Andron, 2018).

Μέσα από αυτήν την οπτική, η τέχνη του δρόμου θα μπορούσε να θεωρηθεί η “συνθηκολόγηση” του graffiti με τη βιομηχανία της τέχνης που παρέχει τη δυνατότητα να απεμπλακεί το τελευταίο από πολιτικές μηδενικής ανοχής αλλά και την ποινικοποίηση. Εξετάζοντας το αθηναϊκό παράδειγμα, η εκχώρηση της street art στη βιομηχανία της τέχνης αλλά και στις στρατηγικές του πολιτιστικού κεφαλαίου σε συνδυασμό με τη τουριστικοποίηση, γίνεται φανερό από τις μεγάλες αναπαραστάσεις του κέντρου της πόλης. Θα πρέπει εδώ να υπογραμμίσουμε ότι μέρος της κοινότητας των street artists αναλαμβάνει να προωθήσει αυτή τη στρατηγική, είτε βάφοντας επί πληρωμή είτε πρωτοβουλιακά, έπειτα επισκέψιμους τοίχους της Αθήνας, όπως ο Iho στη Πειραιώς, είτε υιοθετώντας στο ίδιο μήνυμα την κατεύθυνση, όπως το graffiti του Cacao Rocks στα Εξάρχεια. Πιο συγκεκριμένα,

ήταν ο πρώτος που έγραψε δημόσια σε τοίχο αυτό που κυκλοφορούσε ήδη στον hipster κύκλο των Αθηνών, «Athens is the new Berlin». Έκτοτε βλέπουμε καθημερινά τα αποτελέσματα των παραπάνω στρατηγικών και της προβολής που αυτές πήραν, προσελκύοντας hipster-εναλλακτικούς τουρίστες στις γειτονιές του κέντρου μαζί με τους graffiti tour guides να περιηγούνται απρόσκοπτα στη πόλη.

Graffiti tour, Ψυρρή.

Η Τουριστικοποίηση της Αντίστασης

Την ίδια στιγμή, παράλληλα με την προσπάθεια διαμόρφωσης της τουριστικής αγοράς της πόλης εξελίσσεται και μία προσπάθεια αντίστασης στις τουριστικές αναπαραστάσεις της Αθήνας. Σαν η καλύτερη μορφή αντίστασης είναι η δυνατότητα να φωτογραφηθεί ένα άτομο μπροστά από ένα έργο της street art σε μία γειτονιά των Εξαρχείων, ή να αποθανάτισει με το βλέμμα ή την κάμερα του ίχνη των αγώνων που δόθηκαν στην περιοχή στο παρελθόν. Είναι αυτό που επιτρέπει στο άτομο, αυτό που ο Σταυρίδης αποκάλεσε «μυμητική προσχώρηση» (Σταυρίδης, 2018): *«Η φωτογραφική εικόνα προεξοφλεί το ορατό ανάγοντας κάθε συμβάν στο σκηνικό του, εξουδετερώνοντας το χρόνο του»*. Συνακόλουθα η αντίσταση γίνεται ακίνδυνη, είναι δηλαδή ένα φαινόμενο που εκδηλώνεται στο χώρο και στο χρόνο και δεν μπορεί να αμφισβητήσει την τάξη στην πόλη, εφόσον μπορεί να χωρέσει μέσα σε μία κάμερα.

Οι συχνές αναφορές στο κέντρο της πόλης, συνδέονται με μια προσπάθεια “εξημέρωσης” της αντίστασης, που προσεγγίζεται σαν αντικείμενο προς κατανάλωση-εμπορευματοποίηση, θεωρείται δηλαδή μία μεθοδευμένη διαδικασία ένταξης της στο brand-Αθήνα. Πιο συγκεκριμένα, εφόσον μιλάμε για τα συμβολικά Εξάρχεια, που πριν μερικά χρόνια κυριαρχούσαν στο δημόσιο λόγο ως “εστία ανομίας” και “άβατο”, πλέον βλέπουμε πως οι παραπάνω χαρακτηρισμοί συντέλεσαν στην εμπορευματοποίηση τους, κρίνοντας από τη σημερινή κατάσταση με εκατοντάδες τουρίστες να περιφέρονται στους δρόμους και πολυάριθμα μαγαζιά να ξεφυτρώνουν για να ανταποκρίνονται στην κατανάλωση τους.

Συγκεκριμένα, κεντρική αναφορά έχει το σημείο της δολοφονία του Γρηγορόπουλου, που το μνημείο του συγκαταλέγεται στα αξιοθέατα του εναλλακτικού οδηγού, από τα πράγματα που δε θέλει κανένας/καμία να “χάσει” στην Αθήνα, στην προοπτική του να συνειδητοποιήσει κάποιος τι έγινε στη πόλη το 2008. Καταληκτικά, όλη αυτή η εικόνα δεν προωθείται πλέον ως απειλή στην τουριστική κανονικότητα του κέντρου της Αθήνας, επειδή ακριβώς ενσωματώνεται στα αξιοθέατα της πόλης.

Sweet Anarchy tour, Εξάρχεια.

From **US\$128.24**

Sweet Anarchy-Exarcheia Small Group or Private Tours

Departs from Athens | E-Voucher | Meet Up at Location | English | Duration:180mins

Min. 2 per booking | Available from Apr 29 >

Activity Highlights

+ 3 Hours • 18+

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ “ΕΠΙΝΟΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ”

Σε κάθε περίπτωση, στα πλαίσια του ενιαίου χώρου της πόλης, αναπτύσσονται αντίρροπες δυνάμεις, που διακρίνονται για τα διαφορετικά τους συμφέροντα. Θα μπορούσε εδώ κάποιος να ισχυριστεί ότι ισχύει η άποψη του Harvey (2013) ότι: *«η καπιταλιστική τάξη οφείλει να επιβάλλεται σε ολόκληρους πληθυσμούς-στον τρόπο ζωής και στο εργατικό δυναμικό τους, στις πολιτισμικές και πολιτικές τους αξίες, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον κόσμο»*. Αυτό σηματοδοτεί μια διαδικασία, όπου τα διαφορετικά συμφέροντα εστιάζονται σε συγκεκριμένες περιοχές.

Συγκεκριμένα, ενώ βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη μια διαδικασία τουριστικοποίησης συγκεκριμένων περιοχών της πόλης, με την αλλαγή ακόμα και της πληθυσμιακής της σύνθεσης, από την άλλη υπάρχουν άτομα που θίγονται από αυτές τις αλλαγές, που σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να είναι ακόμα και καθοριστικές για τα ίδια, που είναι υποχρεωμένα να αντιδρούν. Η επιχειρούμενη αλλαγή στην καθημερινότητα των κατοίκων μιας περιοχής, βάζει επιτακτικό το ερώτημα για άλλη μια φορά σε ποιον ανήκει η πόλη. Είναι μια συνθήκη που απειλεί την καθημερινότητα και τους ρυθμούς ζωής, είναι ουσιαστικά η αποστέρση της δυνατότητας τους να την βιώνουν όπως εκείνοι επιθυμούν. Ουσιαστικά επιτρέπεται να διαμένουν στη περιοχή μόνο όταν προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, να φτάσουν δηλαδή στο σημείο να επιτεθούν και αυτοί το ρόλο τους στη διαδικασία αλλαγής της φυσιογνωμίας της γειτονιάς.

Συνακόλουθα οι αντιδράσεις τους, έχουν να κάνουν με τον τρόπο που τα ίδια τα άτομα αντιλαμβάνονται την πόλη τους και ιδιαίτερα το πως αντιλαμβάνονται την αλλαγή που επιχειρείται στο χώρο, δηλαδή τις χρήσεις και τις δραστηριότητες που επιβάλλονται στη γειτονιά τους. Εδώ λοιπόν αξίζει να επισημάνουμε την άποψη του Lefevre ότι κάθε ομάδα έχει το δικαίωμα να έχει πλήρη πρόσβαση στη διαμόρφωση της πόλης, γι' αυτό και σε περιπτώσεις που επιβάλλονται αλλαγές χωρίς τη δική τους συμφωνία μπορούν να αντιδράσουν. Είναι προφανές, ότι εκδηλώνονται δύο τάσεις, αφού υπάρχει απόσταση μεταξύ των νέων χρηστών και των προηγούμενων: Από τη μια οι πρώτοι που έρχονται σε συμφωνία με την κυρίαρχη κουλτούρα και τα μέσα καταστολής που αυτή χρησιμοποιεί για να επιβάλλει τα συμφέροντα της και από την άλλη οι δεύτεροι που στη καλύτερη περίπτωση είναι τουλάχιστον συνειδητοποιημένοι για το τι πραγματικά συμβαίνει στη πόλη και έχουν

την πρόθεση να βάλουν εμπόδια στην παραπάνω διαδικασία.

Σύμφωνα με τον Μισέλ ντε Σερτώ, άτομα ή ομάδες ατόμων μέσα από διάφορες τακτικές που αναπτύσσουν, επιχειρούν και πολλές φορές καταφέρνουν να ακυρώσουν στην πράξη τις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις. Πάρα το γεγονός ότι το αποτέλεσμα δεν είναι διασφαλισμένο από πριν, παρόλα αυτά οι προσπάθειες είναι συνεχόμενες. Σύμφωνα με τον Luce Giard: «*...πρέπει το ενδιαφέρον μας να στραφεί όχι στα πολιτιστικά προϊόντα που προσφέρονται στην αγορά των αγαθών, αλλά στο πώς χρησιμοποιούνται, στις τελείσεις της χρήσης τους. Πρέπει να ασχοληθούμε με τους «διάφορους τρόπους να σηματοδοτηθεί κοινωνικά η απόκλιση την οποία επιφέρει σ' ένα δεδομένο μια πρακτική.*». Σύμφωνα με το Μισέλ ντε Σερτώ, πέρα από τους αποκλεισμούς και τους εκτοπισμούς που υπάρχουν στην πόλη και πρέπει να εξετασθούν, θα πρέπει επίσης να γίνει ένας έλεγχος για το πως αυτές οι διαδικασίες παγιώνονται και εμφανίζονται σε ένα οργανωμένο περιβάλλον, θα πρέπει δηλαδή να ελεγχθεί ο τρόπος που τα άτομα καταναλώνουν τα αγαθά αλλά και την πόλη δημιουργώντας ρήγματα σε όσους επιβάλλονται.

Οι πρακτικές αυτές, δημιουργούν τα μέσα με τα οποία οι χρήστες επαυτοποθετούνται και οργανώνονται στις τεχνικές κοινωνικοποίησης με στόχο να δημιουργήσουν τις τεχνικές εκείνες εφαρμόζοντας μια πληθώρα τακτικών εστιάζοντας σε πολλές λεπτομέρειες. Είναι προφανές ότι ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων, οργανωμένα ή ανοργάνωτα, ακόμα και αν έχει περιοριστεί στο χώρο, μπορεί να εκδηλώσει διαφορετικές πρακτικές σε σχέση και με τον εαυτό της αλλά και με τους άλλους. Σε μία προσπάθεια, όχι να αμφισβητήσουν το υπάρχον στην ολότητα του αλλά στο μέτρο του δυνατού, να δημιουργήσουν μία ρήξη με αυτό.

Είναι σαφές, ότι αποκλίνουν από τις κυρίαρχες μορφές και πρότυπα, αμφισβητώντας τα κανονιστικά πρότυπα που προβάλλονται και επιβάλλονται συνεχώς. Από αυτή την άποψη, γίνεται μία προσπάθεια, η συγκρότηση και οι σχέσεις των ανθρώπων να γίνουν αντιληπτές, όπως αναφέρει ο Μισέλ Ντε Σερτώ ως «καθημερινές πρακτικές», σαν ένα κομμάτι δηλαδή του δικτύου «αντιπειθαρχίας».

Εκείνο λοιπόν που εξετάζεται είναι, κατά πόσο μέσα από την καθημερινότητα των ανθρώπων υπάρχουν τακτικές μικρές και πολλές φορές μπορεί και ασήμαντες, που δημιουργούν το πρόβλημα πάνω στο οποίο θα δρομοποιηθούν οι διαδικασίες εκείνες, μέσα από τις οποίες θα οργανωθεί η αντίδραση είτε μεμονωμένων ατόμων, είτε ομάδων.

Είναι προφανές, ότι εκείνο που μπορεί να δημιουργηθεί από τους κατοίκους στη περιοχή τους, δεν είναι εύκολο να διατηρηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα όπως παρατηρεί μάλιστα ο Μισέλ ντε Σερτώ, είναι σημαντικό σε αυτή τη διαδικασία. Αυτό γιατί ο «συνηθισμένος άνθρωπος» επιχειρεί την είσοδο του στο χώρο του άλλου, αναπτύσσει δηλαδή δραστηριότητες και τακτικές μεταχειρίζοντας τον χώρο αυτόν, διαφορετικά απ' αυτό από τον τρόπο που είχε σχεδιαστεί αρχικά. Εδώ ακριβώς παρατηρείται μία ρήξη με τον προσχεδιασμένο και επιβεβλημένο τρόπο διαχείρισης του χώρου.

Αυτό σημαίνει ότι οι κάτοικοι επιμένουν να διατηρούν τον δικό τους τρόπο ζωής, τις συνήθειες τους καθιστώντας σαφές ότι αυτό μπορεί να ενταχθεί στις πρακτικές «αντιπειθαρχίας» όπως αυτό ορίζεται από τον Μισέλ ντε Σερτώ. Αναφερόμαστε δηλαδή στη στιγμή που ένας «συνηθισμένος άνθρωπος» από παθητικός δέκτης της πόλης γίνεται παραγωγός της, προβάλλοντας μία συνθήκη διαφορετική από την υπάρχουσα.

Σύμφωνα με τον Μισέλ ντε Σερτώ η επίσημη πόλη, όπως είναι σχεδιασμένη από τους φορείς της, μπορεί να διαβαστεί μέσα από τους επίσημους πολεοδομικούς χάρτες. Εδώ λοιπόν εμφανίζεται ο «συνηθισμένος άνθρωπος» και επιχειρεί να την οικειοποιηθεί με τον τρόπο που αυτός επιλέγει, αναδεικνύοντας χρήσεις, προσθέτοντας ή ακυρώνοντας άλλες, καταθέτει δηλαδή την δική του εμπειρία στην πόλη, αλλιάζοντας ουσιαστικά στο πεδίο τον πολεοδομικό της σχεδιασμό. Είναι αυτονόητο ότι η εκτροπή αυτή μπορεί να είναι μικρής ή μεγάλης κλίμακας, μπορεί δηλαδή να αναφέρεται σε μία μικρή ή ασήμαντη αλλαγή της χρήσης σε μία πόλη, και σαν εκτροπή να θεωρηθεί κάτι μεγαλύτερο, όπως η επανοικειοποίηση μίας μεγαλύτερης περιοχής, ενδεχομένως και για ένα μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα, από ανθρώπους, που για την «επίσημη πόλη» δεν θα έπρεπε να βρίσκονται εκεί. Καταληκτικά, παρά το ότι πρόκειται για μία πρακτική εκτροπής, που περιλαμβάνει όλα εκείνα που για τον Μισέλ Ντε Σερτώ τοποθετούν την πράξη αυτή σε μία τακτική και όχι στρατηγική, είναι όμως σίγουρο ότι πρόκειται για μια προσπάθεια ρήξης και αμφισβήτησης.

Έτσι λοιπόν σύμφωνα με τον Μισέλ ντε Σερτώ όλες αυτές οι μικρές πρακτικές δημιουργούν ένα δίκτυο αντιπειθαρχικό και ως τέτοιο δημιουργεί ρήγματα στο υφιστάμενο καθεστώς. Φαίνεται δηλαδή, πως ο τρόπος με τον οποίον οι άνθρωποι επιλέγουν να οικειοποιηθούν την πόλη, το ότι δηλαδή πολλές φορές φαίνεται να αγνοούν τον πολεοδομικό σχεδιασμό και χρησιμοποιούν την περιοχή προς όφελος τους,

που είναι μακριά από τα κυρίαρχα πρότυπα, είναι μία πρακτική που ενοχλεί, και ως ενοχλήση προφανώς καταστέλλεται. Ο Μισέλ Ντε Σερτώ υποστηρίζει: «*As παρακολουθήσουμε το ραγδαίο πλήθωμα αυτών των διαδικασιών, που όχι μόνο δεν ελέγχονται ή δεν εξαλείφονται από την πανοπτική διοίκηση, αλλά και ενισχύονται μέσα σε μία πολλαπλασιαζόμενη παρανομία, αναπτύσσονται και παρεισδύουν στα δίκτυα της επιτήρησης, συνδυασμένες σύμφωνα με δυσανάγνωστες μεν, όμως σταθερές τακτικές, μέχρι του σημείου να συνιστούν εκδοχές καθημερινής ρύθμισης και λαθραίας δημιουργικότητας, τις οποίες κρύβουν μονάχα οι αποσυντονισμένοι σήμερα μηχανισμοί και λόγοι της βασισμένης στην παρατήρηση οργάνωσης.*» [Επινώντας την καθημερινή πρακτική, σ. 252]

Καταληκτικά, γίνεται σαφές πως ο τρόπος που θα οικειοποιηθεί το άτομο κάποιον τόπο επηρεάζει, αλλά προφανώς και επηρεάζεται, από τον τρόπο που τον αντιλαμβάνεται και την εικόνα του γι' αυτόν, άρα και τον τρόπο που θα επιχειρήσει κάποιος να αναπαραστήσει αυτόν τόπο. Σίγουρα υπάρχει μια αλληλεπίδραση μεταξύ των βιωμάτων, των πρακτικών μέσα στον τόπο αλλά και στον τρόπο με τον οποίο επιχειρείται η οικειοποίηση του. Θα μπορούσε δηλαδή να ειπωθεί, ότι η πόλη είναι το πεδίο όπου συναντώνται όλες οι πρακτικές καθημερινότητας και διδρομών, ή ίσως ακόμα καλύτερα πως δεν υπάρχει μία πόλη και μία αφήγηση για αυτήν, αλλά πολλές αλληλοκαλυπτόμενες και αλληλοσυμπληρούμενες. Δεν υπάρχει δηλαδή μία αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά αυτή του καθενός, η εικόνα της οποίας εξαρτάται από ένα ευρύ φάσμα παραγόντων που πολλές φορές μπορεί να μην είναι συνδεδεμένοι με τον χώρο.

Μάλιστα όπως επιβεβαιώνει η Hannah Arendt (1986): «*η πολιτική βρίσκεται σε αυτό που διαρθρώνεται ανάμεσα στους ανθρώπους και καθιερώνεται ως σχέση. Το πολιτικό συμβαίνει στην απόφαση του πως να διαρθρώσεις μια σχέση, στον ενδιάμεσο χώρο (infra space). [...] Ο ενδιάμεσος χώρος μπορεί μόνο να υλοποιηθεί ως ένας χώρος αντιπαράθεσης μεταξύ δύο μερών. Η ύπαρξη του μπορεί να αποφασιστεί μόνο από τα κομμάτια που διαρθρώνουν τα όρια του.*»

ΕΠΙΝΟΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙ-ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΥ

Μέσα από την παραπάνω ανάλυση που έχουμε κάνει μέχρι στιγμής σε αυτήν την εργασία, καθώς και μέσα τη παρουσία μας στην πόλη, προσπαθήσαμε να επινοήσουμε κάποιες πρακτικές σε μία προσπάθεια να βάλουμε κάποια εμπόδια στην εξέλιξη του φαινομένου του εξευγενισμού. Μέσα από την παραπάνω ανάλυση διαπιστώσαμε πως η διαδικασία του εξευγενισμού είναι αποτέλεσμα συνδυασμού πολλών παραγόντων που συμμετέχουν σε αυτήν. Αρχικά, το κράτος μέσω της καταστολής, του ελέγχου και της οικονομικής διευκόλυνσης και αφορμές για επενδύσεις. Οι επιχειρηματίες, είτε είναι μαγαζιά διασκέδασης είτε ιδιοκτήτες Airbnb και τουριστικών υποδομών. Οι εμπλεκόμενοι που έρχονται να καταναλώσουν τη παραπάνω συνθήκη, καθώς και οι καλλιτέχνες που ανεβάζουν την πολιτισμική αξία της περιοχής. Καταληκτικά, όλα αυτά τα στοιχεία είναι τα αίτια που προκαλούν το φαινόμενο του εξευγενισμού.

GRAFFITI

Αυτό που διαπιστώσαμε σε αυτήν την έρευνα είναι ότι οι καλλιτέχνες υπάρχουν έντονα στο αρχικό στάδιο του εξευγενισμού μιας περιοχής, καθώς μέσα από τις καλλιτεχνικές παρεμβάσεις τους στις γειτονιές, μέσω γραφίτι και murals, δημιουργούν πολιτιστική βελτίωση, κάνοντας έτσι τη γειτονιά πιο ελκυστική για θαμώνες, καταναλωτές άρα και για επενδυτές και έπειτα τουρίστες.

Μια πρακτική που θα μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο είναι το «bombing» σε τέτοιου είδους γραφίτι. Η παρέμβαση στοχεύει στην αλλοίωση της αρχικής εικόνας τους, με σκοπό να την καταστήσει λιγότερο ελκυστική, αποσκοπώντας στο να μειωθεί η πολιτισμική αξία της περιοχής. Επιπλέον, μέσα από αυτήν την πρακτική, κάποια από τα γραφίτι που έχουν αποκτήσει μουσειακό χαρακτήρα, παύουν να έχουν την ίδια θέση στον τοίχο, κάνοντας τον ξανά προσβάσιμο σε άλλους γραφιτάδες που μπορεί να μην κάνουν εμπορευματοποιήσιμη τέχνη.

Εμείς κάναμε χαρτογράφηση κυρίως της περιοχής των Εξαρχείων και καταγράψαμε την παρέμβαση σε κάποια γραφίτι που ήταν ποπ, βλήποντάς τα πριν και μετά.

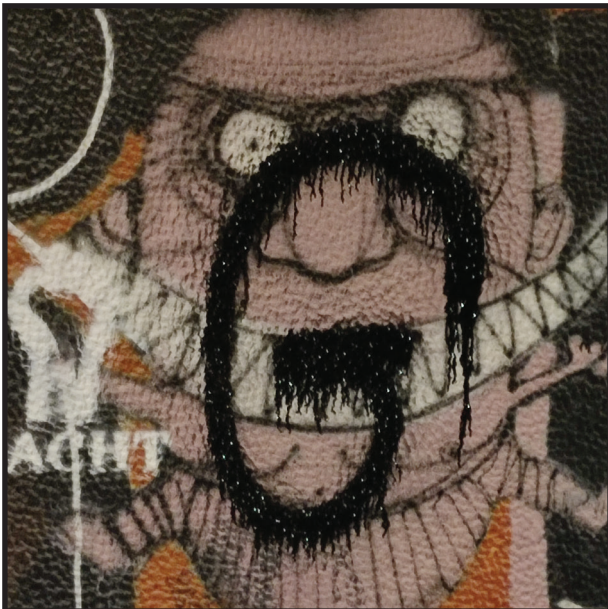

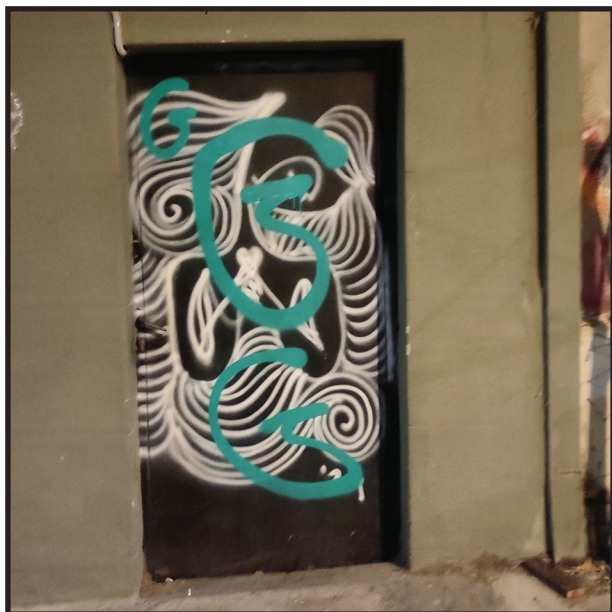
Ερεσού 68

Δερβενίων 60

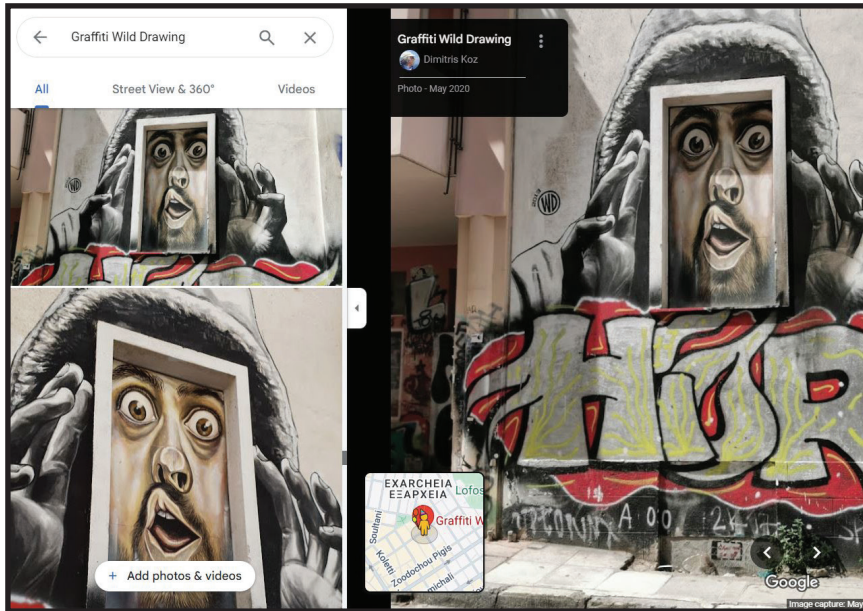

Αφότου πατήθηκε, ο ιδιοκτήτης ξαναέβαψε τον τοίχο στο αρχικό του χρώμα

Αραχώβης 46

Mural από το 2013, που υπήρχε καταχωρημένο ως τοποθεσία στο Google maps

Τζαβέλλα 5

Πουληχέρια 2

Οικονόμου 2

Πατήθηκε με το G, διορθώθηκε και ξαναπατήθηκε με G

Εμμανουήλ Μπενάκης 92

Πατήθηκε με το G, διορθώθηκε και ξαναπατήθηκε με G

Βουλγαροκτόνων 76

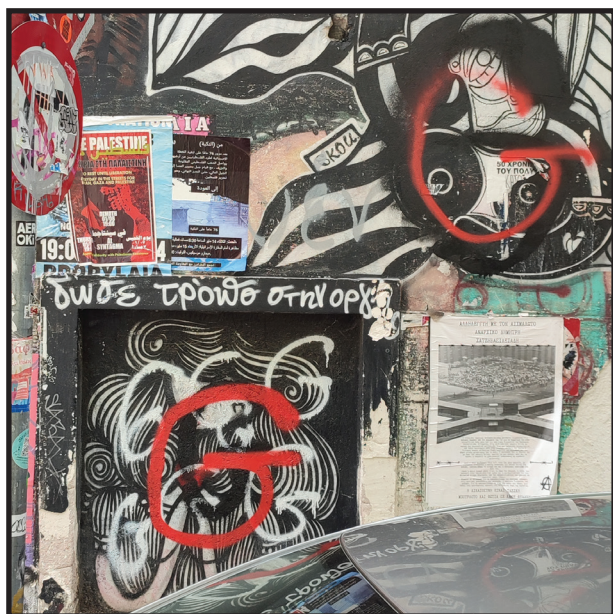

Ζωσιμάδων 8

Εμμανουήλ Μπενάκη 73

Ερεσού 6

Πουλιχερίας 12

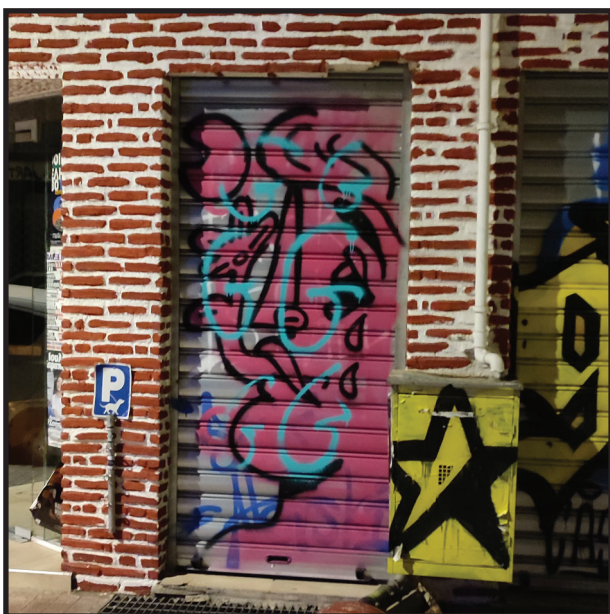

Σε παλαιότερη φωτογραφία του Google maps (2022) βλέπουμε πως υπάρχουν και άλλα γκραφιτι γύρω από το συγκεκριμένο τα οποία σβήστηκαν από την διαχείριση του κτιρίου ενώ αυτό παρέμεινε

Καλλιδρομίου 52

Εμμανουήλ Μπενάκης 62

Ταβέλινα 5

Κοσμά Μελωδού 7

Ερεσού 43

Ασκήτηριού 128

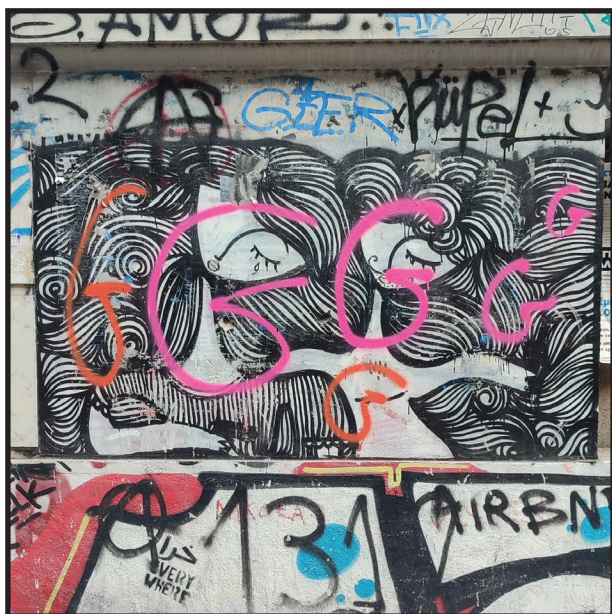
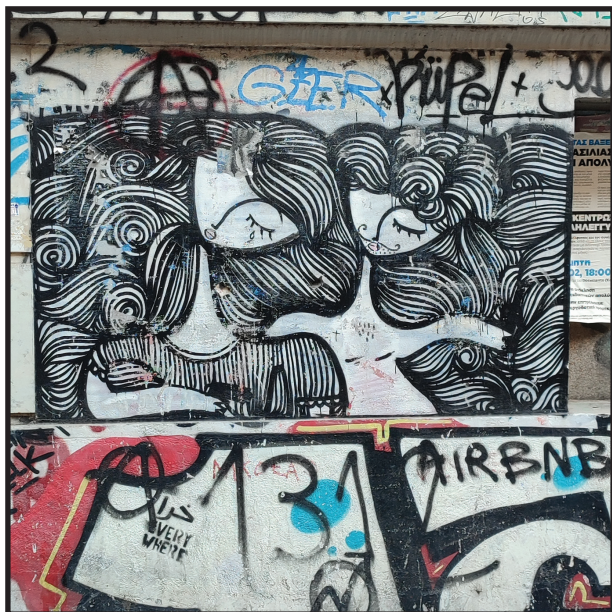
Zaifun 15

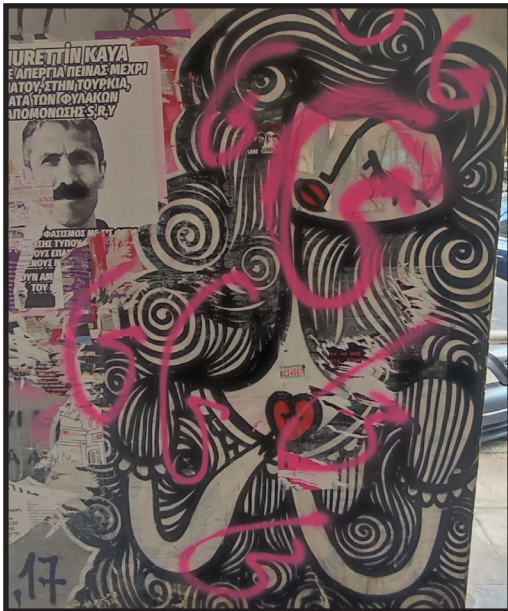
Σπύρου Τρικούπη 21

Σπύρου Τρικούπη 29

Σπύρου Τρικούπη 31

Δελτιότυπο 9

Тоσίτσα 15

Ναυαρίνου 19

LOCKERS

Μέσα από την ανάλυση που κάναμε και βλέποντας την ακραία αύξηση των Airbnb στις γειτονιές αυτές, ερχόμαστε να προτείνουμε μια ακόμα πρακτική. Αυτό που διαπιστώσαμε είναι ότι σε πολλές πολυκατοικίες, στις εισόδους τους, υπάρχουν λόκερ με κωδικούς, συνήθως αριθμούς χειροκίνητους, μέσα στα οποία υπάρχει το κλειδί για το ενοικιαζόμενο σπίτι Airbnb του τουρίστα. Γύρω από αυτό το θέμα σκεφτήκαμε ότι θα μπορούσαμε να αχρηστεύσουμε τα λόκερ, έστω και προσωρινά, δυσκολεύοντας έτσι τους νεοφερμένους τουρίστες να μπουν στο σπίτι, εφόσον είναι αναγκασμένοι να φέρουν τον ιδιοκτήτη ή κάποιον κλειδαρά για να ανοίξει.

Αυτό μπορεί να γίνει με χρήση κόλλας στην κλειδαριά ώστε να μην γυρνάνε οι αριθμοί, το ψέκασμα με σπρέι για να μην φαίνονται οι αριθμοί ή ακόμα και το σπάσιμο του λόκερ.

Επίλογος

Επιλογικά, σαν άτομα που κινούμαστε στη πόλη και παρακολουθούμε τις εξελίξεις που συντελούνται, επιχειρήσαμε να καταθέσουμε τον προβληματισμό μας, γύρω από την μετεξέλιξη της φυσιογνωμίας της κάθε γειτονιάς, προσπαθώντας να επικεντρωθούμε και στους λόγους που συνηγορούν σε αυτές τις μεταβολές.

Διαπιστώσαμε ότι οι μεταβολές έχουν διαχρονικό χαρακτήρα, δημιουργώντας την αίσθηση ότι υπάρχει ένας κεντρικός σχεδιασμός που κατευθύνει τα πράγματα. Καταγράψαμε αυτή την εξέλιξη και καταλήξαμε ότι υπάρχουν κάποιοι τρόποι παρέμβασης και επικεντρωθήκαμε σε κάποιες πρακτικές που μπορούν να επινοηθούν, που ωστόσο για να υλοποιηθούν χρειάζονται ατομικές ή συλλογικές πρωτοβουλίες.

Είναι προφανές ότι οι δράσεις θα πρέπει να ταιριάζουν στη φυσιογνωμία της κάθε γειτονιάς, τις συνθήκες που επικρατούν σε αυτή και κυρίως στα άτομα που εμπλέκονται. Μέσα από την έρευνα μας καταλήξαμε στο συμπέρασμα, ότι για να υπάρξει ανάχωμα στο gentrification μιας γειτονιάς, ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά είναι η δημιουργία και ύπαρξη συλλογικής συνείδησης και οργάνωσης μεταξύ των κατοίκων, ώστε να υπερασπιστούν τη γειτονιά τους ως προς αυτό το φαινόμενο αλλά και αυτό της κατανάλωσης, που τελικά θα τους αποκλείσει από αυτήν.

*Όσον αφορά τις παραπάνω παρεμβάσεις, δεν έχουμε καμία σχέση με την εφαρμογή τους, παραμόνο με τη μελέτη και την καταγραφή τους.

EXTRAS

Παρατηρήσεις που προέκυψαν μέσα/ κατά τη διάρκεια της διαδικασίας

E1. Κατάλογος καταστήματος (ΗΒΗ) στα Αγγλικά στην πλατεία Εξαρχείων

E2. Προβολή ταινίας με αγγλικούς υπότιτλους για τουρίστες σε θερινό σινεμά (Riviera) στα Εξάρχεια

E3. Τοπικός σύνδεσμος Α.Ε.Κ. εξαρχείων- πανό ενάντια στην τουριστικοποίηση της γειτονιάς

E4. Αφίσα κατά του τουρισμού

E5. Πρόσοψη ξενοδοχείου που έχει δεχτεί επίθεση με μπογιές και έχει διατηρήσει τις μπογιές σαν αισθητικό στοιχείο της πρόσοψης

E6 Σύνθημα στα Εξάρχεια

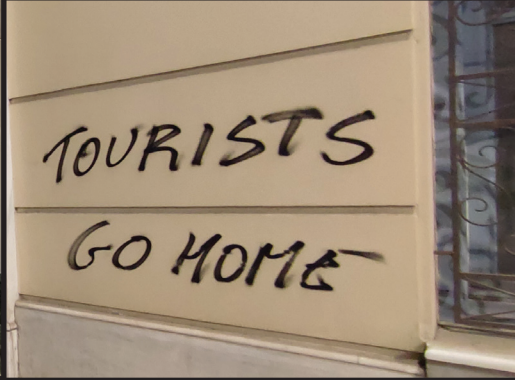
E7. Πανό στο εργοτάξιο του μετρό της πλατείας Εξαρχείων

NO
(more)
TOURISM
(in Exarchia)

*Tourism means gentrification, police violence, evictions,
Airbnb, high cost of living and labor exploitation,
detention and deportation of migrants, privatization of
nature and public spaces.*

EXTRAS

Παρατηρήσεις που προέκυψαν μέσα/ κατά τη διάρκεια της διαδικασίας

E5./E6./E7. Ο ίδιος καλλιτέχνης επιλέγει να βάψει στο-
χειμμένα τοίχους σε κεντρικά
μαγαζιά των εξαρχείων

E8. Ο ίδιος κάνει κριτική με
το σύνθημα "Η κουλτούρα της
κατανάλωσης καταστρέφει
τις γειτονιές" ενώ συμμετέχει
στον εξευγενισμό της γειτο-
νιάς μέσα από τα γκραφίτι του

E9. Κριτική του ίδιου για τον
εξευγενισμό στη lifo(,)

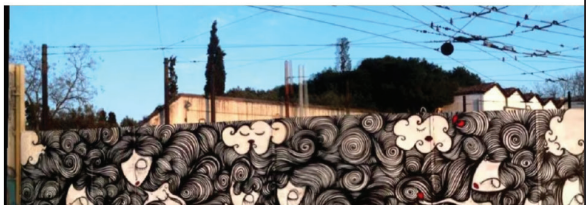
E10. Ο ίδιος καλλιτέχνης δί-
πλη σε lockers για airbnb

Ο street artist Sonke μας μιλάει για το γκραφίτι στην νέα Αθήνα του «εξευγενισμού»

Ο Sonke μας είπε τι τον ώθησε να τα βάλει με το γκρι της πρωτεύουσας, αν το γκράφιτι αποτελεί πολιτική πράξη και για το μέλλον του στην πόλη μας

EXTRAS

Παρατηρήσεις που προέκυψαν μέσα/ κατά τη διάρκεια της διαδικασίας

Ε11. Πατημένο γκράφιτι που απεικονίζει τον “λουκάνικο” (σύμβολο των συγκρούσεων στο Σύνταγμα το 2012) και τουρίστες με ξεναγό που τους αφηγείται την ιστορία του (εμπορευματοποίηση της αντίστασης)

Ε12. Διάσημα γκράφιτι στην περιοχή του Ψυρρή που παρουσιάζονταν σε ξεναγήσεις τύπου- Graffiti tours για τουρίστες

Ε13. Τουρίστες και ξεναγός που τους παρουσιάζει τα πατημένα γκραφιτι

Ε14. Τα γκραφιτι που πατήθηκαν απελευθέρωσαν τον τοίχο ο οποίος βαφτηκε εκ νέου από γκραφιτάδες

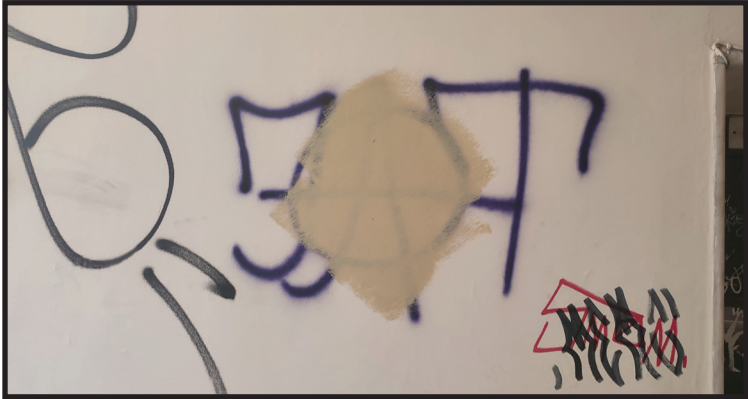
EXTRAS

Παρατηρήσεις που προέκυψαν μέσα/ κατά τη διάρκεια της διαδικασίας

E15. E16. Πως σβήνονται θεσμικά τα γκράφιτι στο Πάνω Πολυτεχνείο(-σβησμένα γκράφιτι-lettering με μουτζούρες στο χρώμα του τοίχου)

E17. E18. E19. Πως σβήνονται θεσμικά τα γκράφιτι στο Κάτω Πολυτεχνείο (σβησμένα αποκλειστικά γκράφιτι που έχουν το σήμα της αναρχίας και το σήμα της κατάληψης)

Βιβλιογραφία

Ξένη Βιβλιογραφία

Andron Sabrina, *Selling streetness as experience: The role of street art tours in branding the creative city*, The sociological review, Special Issue: Streetlife, 2018

Arendt Hannah, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, Γνώση, 1986

Arendt Hannah, *La crise de la culture: huit exercices de pense politique*, Gallimard, Paris, 1972

Bianchi R., *Tourism Geographies. The “Critical Turn” in Tourism Studies: A radical Critique*, 2009

Bookchin Murray, *Τα όρια της πόλης*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1979

Bourdieu Pierre, *Distinction: a social critique of the judgment of taste*, Routledge, 1984

Calvino Italo, *Οι Αόρατες Πόλεις*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1972

Castells Manuel, *Ο μετασχηματισμός της εργασίας και της απασχόλησης: δικτυακοί εργάτες, άνεργοι και ελαστικοί*, Λέσχη Κατασκόπων του 21ου αιώνα, Αθήνα, 2003

Damaris Rose, *Rethinking gentrification: Beyond the uneven development of Marxist urban theory*, Environment and Planning D: Society and Space, 1984

Davis Mike, *Πέρα από το Blade Runner: αστικός έλεγχος – η οικολογία του φόβου*, Futura, Αθήνα, 2008

Debord Guy, *Η κοινωνία του θεάματος*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1986

De Certeau Michel, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική: η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*, Σμίλη, Αθήνα, 2010

Deutsche Rosalyn & Ryan Cara Dendel, *The Fine Art of Gentrification*, The MIT Press, 1984

Engels Friedrich, *Για το ζήτημα της κατοικίας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1872

Foucault Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράπ-

πα, Αθήνα, 1989

Gavin Grindon & John Jordan, *Οδηγός χρήσης για τη διεκδίκηση του ανέμφικτου*, Αθήνα: ιδιωτική έκδοση, 2014

Garnier Jean-Pierre, *Η αστική αντεπανάσταση*, Κομπρεσέρ, Αθήνα, 2011

Gemmiti Roberta, *Neoliberal Rome-The Role of Tourism*, Social Sciences, 2019

Graeber David, *Στο Πυκνόφως των πρωτοποριών- Η ανάδυση των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων*, Στάσει Εκπίπτοντες, 2012

Hakim Bey, *The Temporary Autonomous Zone: Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*, N.Y.: Autonomedia, 1985

Hakim Bey, *Αμεισοκρατία*, μτφρ. Ζ. Πηγαδάς, Αθήνα: Οξύ, 2000

Hackworth Jason, *The Third Wave*, PhD dissertation, Department of Geography, Rutgers University, 2000

Hackworth Jason, Smith Neil, *The changing state of gentrification*, Tijdschrift voor economische en sociale geografie, Volume 92, Issue 4, 2001

Hamnett Chris, *Gentrification and residential location theory: a review and assess-ment*, SAGE Publications, London, 1984

Hardt Michael I& Negri Antonio, *Commonwealth*, Harvard University Press, United States, 2009

Hardt Michael & Negri Antonio, *Empire*, Harvard University Press, 2000

Harvey David, *Εξεγερμένες Πόλεις*, ΚΨΜ, Αθήνα, 2013

Harvey David, *Η Κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009

Hamnett Chris, *The blind men and the elephant: The explanation of gentrification*, Transactions of the Institute of British Geographers, 1991

Judd D. R. & Fainstein S. S., *The Tourist City. New Haven*, Yale University Press, 1999

Knox Paul, Pinch Steven, *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, Σαββάλας, Αθήνα, 2009

Knox Paul Taylor Peter, *World cities in a world-system, in World Cities in a World-System*, Cambridge University Press, London, 1995

Lefebvre Henri, *Δικαίωμα στην Πόλη Χώρος και Πολιτική*, Κουκίδα, Αθήνα, 1973

Ley David, *The new middle class and the remaking of the central city*, Oxford University Press, Oxford, 1996

Ley David, *Artists, aestheticisation and the field of gentrification*, Urban Studies, 2003

Lees Loretta, *Gentrification and social mixing: towards an inclusive urban renaissance?*, Urban Studies, 2008

Lynch Kevin, *The image of the city*, The Technology Press & Harvard University Press, Cambridge, 1960

Marcuse Peter, *Gentrification, Abandonment, and Displacement: Connections, Causes, and Policy Responses in New York City*, Urban Law Annual: Journal of Urban and Contemporary Law, Vol. 28, 1985.

Novy J., & Colomb C., *Urban tourism and its discontents. An introduction*, Protest and Resistance in the Tourist City, Routledge, 2017

Sassen Saskia, *Cities in world economy*, Thousand Oaks, Pine Forge Press, 2000

Sassen Saskia, *Το κράτος και η παγκόσμια πόλη*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2001

Sennett Richard, *Η τυραννία της οικειότητας*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999

Sequera Jorge, & Nofre Jordi, *Shaken, not stirred. New debates on touristification and the limits of gentrification*, City, 2018

Sequera Jorge, & Nofre Jordi, *Urban activism and touristification in Southern Europe: Barcelona, Madrid & Lisbon*, Contemporary Left-Wing Activism Vol 2: Democracy, Participation and Dissent in a Global Context, Chapter: 6, Routledge, 2018

Smith Neil, *The New Urban Frontier, Gentrification and revanchist city*, Routledge, London, 1996

Smith Neil, *Toward a Theory of Gentrification, A Back to the City*

Movement by Capital, not People, Journal of the American Planning Association, 1979

Smith Neil, *Which new urbanism? New York City and the revanchist 1990s*. In R. Beauregard and S. Body-Gendrot (eds.) *The Urban Moment: Cosmopolitan Essays on the Late 20th Century City*, Thousand Oaks, 1999

Smith Neil, *Gentrification and the Rent Gap*, Annals of the Association of American Geographers, 2000

Smith Neil, *Urban renewal and its aftermath*, Housing Policy Debate Volume 11 Issue 2, Fannie Mae Foundation, 1987

Smith Neil, *Νέος Παγκοσμισμός, Νέα Πολεοδομία: Το Gentrification ως παγκόσμια στρατηγική των πόλεων*, Κομπρεσέρ, No 4, Αθήνα, 2002.

The place brand Observer, *5 Place Branding Principles for Successful Brand Development and Management*, placebrandobserver.com. , 2015

Zukin Sharon, *Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core*, Annual Review of Sociology, 1987

Σουά Φιλ, *Εξευγενίζοντας τους πηληβείους*, άρθρο, Τα παιδιά της γαλαρίας, τεύχος 110, 2011

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αλεξανδρή Γεωργία, *Χωρικές και Κοινωνικές Μεταβολές στο κέντρο της Αθήνας: η περίπτωση του Μεταξουργείου*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2013

Αλεξανδρή Γεωργία, Μουκούλης Π., *Από την Πλάκα στο Μεταξουργείο: 30 χρόνια 'πολιτισμού' και 'εξευγενισμού'*, Περιοδικό konteiner, Τεύχος 14, 2011

Αλεξανδρή Γεωργία, *Οι διαδικασίες gentrification στο κέντρο της Αθήνας τον καιρό της κρίσης*, Γεωγραφίες No 24, 2014

Αλεξανδρή Γεωργία, «Εξευγενισμός» (*gentrification*) στις γειτονίες του αθηναϊκού κέντρου, athens social atlas, 2015

Βαθλιανάντου Δ., Παπαευαγγέλου Δ., & Πιπερόγλου Μ., *Νέες πρακτικές διεσδυσης επενδυτικού κεφαλαίου στο αστικό περιβάλλον και*

επιπτώσεις στην κοινωνική και χωρική γεωγραφία της Αθήνας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική -Σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση Β:Πολυεδομιά-Χωροταξία. Αθήνα: Εργασία εξαμήνου, Το ζήτημα της μεθοδολογίας και της θεωρίας στο σχεδιασμό του χώρου, 2019

Βλάχου Α., Δεμερτζή Α., Θεοδωράκη Σ., Ιωάννου Α., Καραγκιοζίδου Ε., Νάσης Κ. & συν., *Πόλη-πολιτικό: Κυρίαρχος λόγος και πρακτικές στη συγκυρία της κρίσης. Μεταβολές και Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2013

Γιαννοπούλου Α., Συμεών Έ., & Τσώλη Κ., *Airbnb, βραχυπρόθεσμες πόλεις. Η περίπτωση του Κουκακίου*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Αθήνα: Ερευνητική Εργασία, 2018

Δεληκάρη Β., *Βία, μια προσέγγιση της σχέσης της με την πόλη: η περίπτωση των Εξαρχείων*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική Σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση Β: Πολυεδομιά-Χωροταξία, Αθήνα: Διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, 2011

Καϊταντζοπούλου Μ., Κουτρολίκου Π., & Πολυχρονιάδη Κ., *Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας*, encounter Athens, 2011

Κατσαούνη Σταυρούλα, *REMAP: Όταν η πλατφόρμα σύγχρονης τέχνης, γίνεται πλατφόρμα εκτοπισμού και «εξευγενισμού»*, ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2014

Κοκιασμένος Κωνσταντίνος, *Τα Εξάρχεια ως τόπος μνήμης: Προφορικές αφηγήσεις για τον Δεκέμβρη του 2008*, διπλωματική εργασία, ΠΜΣ: Δημόσια ιστορία, σχολή Ανθρωπιστικών σπουδών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2023

Λέσχη Κατασκόπων του 21ου αιώνα, *Από τη μηδενική πολιτική στη μηδενική ανοχή*, Versus, Αθήνα, 2003

Λιάλιος Γεώργιος, *Μεταλλαγές στην ιδιοκτησία ακινήτων στο κέντρο της Αθήνας τη δεκαετία της οικονομικής κρίσης (2009-2018) Η περίπτωση των Εξαρχείων*, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση Β: Πολυεδομιά-Χωροταξία, σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2021

Μαθιούτας Θωμάς, Αλεξανδρή Γεωργία, *Αστικές αναπηλάσεις και μεταβολές των κοινωνικών δομών στο κέντρο της Αθήνας στη στροφή του αιώνα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2009

Μίχα Ειρήνη, *Η μαζική κουλτούρα και οι σύγχρονες ερμηνείες του δημόσιου χώρου*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Τομέας Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού και Εικαστικών Τεχνών. Θεσσαλονίκη, Διδακτορική Διατριβή, 2006

Μίχα Ειρήνη, *Ανιχνεύοντας τη χωροκοινωνική πόλη μέσα από τις συνδηλώσεις ενός μύθου: τα «γαλατικά χωριά της κρίσης*, Γεωγραφίες, Τεύχος 23, 2014

Μπουσδέκη Μαρία, *Gentrification και εκτοπισμός*, Δυσήνιος Τύπος, Πάτρα, 2024

Ντάφνης Κώστας, *Επιτελεστικές πρακτικές τέχνης: διαδικασίες συγκρότησης κοινών τόπων - δρώντα πρόσωπα*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 2015

Ντάφνης Κώστας, *Ασταθείς δημόσιες τακτικές παραμόρφωσης: νομαδικές επιτελεστικές δράσεις*, για το 2ο συνέδριο 'Δημόσιος Χώρος +', 2019

Πρέπη Άλκηστη, *Παρίσι-Αθήνα: Η ασφάλεια στην πόλη μέσα από τις πολιτικές των δημοτικών αρχών*, μεταπτυχιακή εργασία, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του χώρου, κατεύθυνση Β: Πολεοδομία-Χωροταξία, τμήμα αρχιτεκτόνων μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2015

Σουλιώτης Ν., & Κανδύλης Γ., *Αστικές πολιτικές στην Αθήνα την εποχή της κρίσης*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2013

Σταυρίδης Σταύρος, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010

Σταυρίδης Σταύρος, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Νήσος, Αθήνα, 2018

Τρακάκη Θάλεια, *Παράγοντας και καταναλώνοντας Αθήνα. Τουριστικοποίηση & τουριστικές αναπαραστάσεις του κέντρου της Αθήνας την εποχή της κρίσης*, Διπλωματική εργασία, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του χώρου, κατεύθυνση Β: Πολεοδομία-Χωροταξία, τμήμα αρχιτεκτόνων μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2019

